

O`ZBEKSTAN RESPUBLIKASI AWIL HA`M SUW XOJALIG`I
MINISTRILIGI
TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI
NO`KIS FILIALI
«EKONOMIKA HA`M AWIL XOJALIG`IN BASQARIW» KAFEDRASI

BAKALAVRIAT 5420100 - FERMER XOJALIG`IN BASQARIW HA`M
JURIGIZIW BAG`DARI 4-KURS STUDENTI

Sulaymanov Ernazar Muratbaevich

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

Tema: Bazar qatnasiqlarina o`tiw da`wirinde regionimizdin` awil-xojalig`in rawajlandiriv perspektivalari

Ilimiy basshi:

«Ekonomika ha`m awil xojalig`in basqariw»
kafedraasi dotsenti, e.i.k.

dots. O. To`rebaev

«Jumis ko`rip shig`ildi ha`m qorg`awg`a jiberildi»

Ekonomika ha`m awil xojalig`in
basqariw» kafedraasi baslig`i,
e.i.k. A.S.Shamshetov
2015 jil «___» _____

Zootexniya fakulteti dekani,
dotsent R.Jumashev
2015 jil «___» _____

No`kis-2015 jil.

MAZMUNI

KIRISIW	3
I-BAP. BAZAR QATNASIQLARINA O'TIW DA'WIRINDE REGIONIMIZDIN` AWIL XOJALIQ O'NDIRISIN RAWAJLANDIRIWDIN` A`HMIYETI	6
1.1. Xojaliqtin` sho`lkemlestirishlik-ekonomikaliq xizmetine minezleme	6
1.2 Bazar ekonomikasi sharayatinda regionimizdin` awil xojaliq o`ndirisi na`tiyjeliligini asiridindin` a`hmiyeti	12
1.3 Regionimizdin` awil xojalig`inda o`ndiristin` ekonomikaliq na`tiyjeliligi ko`rsetkishleri sistemasi	17
1.4 Respublikamiz awil xojalig`in rawajlandiridinda tiykarg`i o`nim tu`rlarin jetilistirish jag`daylari	25
II-BAP. REGIONIMIZDIN` AWIL XOJALIG`I O'NDIRISININ` EKONOMIKALIQ NA'TIYJELILIGI HA`M QA`NIGELESTIRIWDIN` HA`ZIRGI DA`REJESI	30
2.1. Awil xojalig`in rawajlandiridinda investitsiyaliq bag`darlardin` a`hmiyeti ha`m ornini	30
2.2. Awil xojalig`inda a`melge asirilip atirg`an ekonomikaliq reformalar ha`m finansliq jaqtan qollap-quwatlaw	35
2.3. Awil xojalig`inda qa`nigelestiridindin` o`ndiristin` ekonomikaliq na`tiyjeliligine ta`siri ha`m rawajlandiridindin` perspektivali bag`darlari	45
	57
JUWMAQLAW	
PAYDALANG`AN A`DEBIYATLAR DIZIMI	60

KIRISIW

Temanin` aktualig`i. Awil xojalig`i - O`zbekstan ekonomikasinin` za`ru`r tarmag`i esaplanadi. Bul tarmaq Ma`mleket xalqinin` aziq-awqat o`nimlerine, qayta islew sanaati tarmaqlarinin` shiyki zatqa bolg`an talabin qandiradi. Aziq-awqat o`nimlerinin` 90 payizg`a jaqini agrar tarmaqta tayarlanadi. Awil xojalig`i respublikamizdin` bazarlarina aziq-awqat o`nimleri ha`m kayta islew sanatina shiyki zat jetkizip beriw menen birge, awil xojalig`i mashina islep shig`arwi, ximiya sanaati kibi bir qatar tarmaqlar o`nimleri ushin kepilli bazar bolip esaplanadi.

2013-jilda Ma`mleketimiz uliwma ishki o`niminin` 18,3 payizi awil xojalig`i u`lesine tuwri keldi. Agrar tarmaq jurtimiz xalqinin` salmaqli bo`legin jumis orinlari menen ta`miynlep kelmekte. Usi jag`inan awil xojalig`in rawajlandiriw ma`selesi respublikamiz ekonomikasın rawajlandiriwdin` za`ru`r a`hmiyetli bag`darlarinin` biri sipatında bahalanadi.

G`a`rezsizliktin` da`slepki jillarında awil xojalig`ında ortag`a kelgen ten`liktin` tiykarg`i sebeplerinen biri sipatında mu`lk ha`m mu`lklik qatnaslar sistemasinin` qa`liplespegenligi, miynetkeshler aldında jeke qizig`iwshiliq ha`m ma`ptin` uliwma isendirilgenligi edi. O`ndiris qatnaslari ha`m o`ndiris ku`shlerinin` rawajlaniwina, onin` sistemali bo`limlerinen na`tiyjeli paydalaniw mexanizmlerine tosquinliq, jasadi.

Bazar ekonomikasi jag`dayında tek g`ana jer-suw resurslarinan ba`lkim o`ndiris protsessii sho`lkemlestiriw ushin za`ru`r bolg`an barliq; agrar resurslardan na`tiyjeli paydalaniw, sonin` menen` birinshi na`wbette insanlardin` isbilermenlik ta`jiriybesi ha`m qa`bilietin rawajlandiriwdi o`z ishine alatug`in ilimiy-a`meliy ilajlardı islep shig`iwin talap etedi. Usinin` menen Qaraqalpakstan Respublikasinin` geografiyaliq jaqtan jaylasıwi, transport ha`m basqa kommunikatsiyaliq baylanislari, ta`biy -klimat sharayatlarinin` tu`rli da`rejede bolıwi, jer-suw resurslari menen ta`miynleniw da`rejesi, awil xojalig`in ju`ritiw, demografiyalıq, etnikaplıq, ekologiyalıq, sotsiallıq ha`m ekonomikalıq ta`repten o`zine ta`n o`zgesheliklerine

iyе болғанлиғи ушин айриқша илимиј - ізленiw об`екти сипатинда та`н алинwi мақсетке муwapiқ болadi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisnin` tiykarg`i maqseti ha`m waziypalari.

Tiykarg`i maqseti - ekonomikalıq reformalardi teren`lestiriw jag`dayında awıl xojalıg`ın rawajlandiriw perspektivalari boyınsha ilimiy tiykarlang`an usinislardi islep shig`iw.

Usi maqsetti a`melge asiriw protsessinde to`mendegi waziypalar orinlanadi:

- bazar ekonomikasi sharayatında o`ndiristin` na`tiyjeliligini arttiriw a`hmiyeti ha`m sotsial-ekonomikalıq ma`nisi teoriyalıq jaqtan ashıp berildi;

- awıl xojalıg`ında o`ndiris na`tiyjeliligine ta`sir qiliwshi tiykarg`i ta`replardi bir sistemag`a keltirip, olardan u`nemli paydalanıw boyınsha usinislar berildi;

- respublika awıl xojalıg`ında tu`rli mu`lkshilikke tiykarlang`an xojaliqlardin` is ha`reketi sharayatında tarawdi rawajlandiriwdin` tiykarg`i bag`darlıg`i belgilendi;

- qa`nigelestiriwdin` awıl xojalıg`i o`nimleri o`ndirisinde tutqan orni ha`m a`hmiyetine tiykarlang`an ha`m de onin` o`ndiris na`tiyjeliligini arttiriw ashıp berildi;

- ekonomikalıq reformalardi teren`estiriwde shan`araqlıq kesip alıp islewdi rawajlandiriw.

Izertlewdin` metodikasi ha`m metodologiyasi. Izertlewdin` teoriyalıq ha`m metodikalıq tiykarin ilimiy bilimnin` dialektik usili ha`m de ekonomist ilimpazlardin` awıl xojalıg`i ekonomikasına tiyisli ilimiy ideyalari, teoriyalari quraydi.

Sonin` menen izertlew protsessinde Oliy Majlis ta`repien kabil etilgen nizamlar, Respublika Prezidentinin` pa`rmanlari, Ministrler Kabinetinin` qararlari ha`m t.b.

Informatsiyalıq baza sипatında Makroekonomika Ministrliги, Statistika basqarmasi, awıl ha`m suw xojalıg`i ministrliги ha`m de bir katar awıl xojalıq ka`rxanalarinin` esabatlarinan paydalanildi.

Izertlew ob`ekti. Izertlewdi a`melge asiriw ob`ekti sипatında

respublikamizdin` awil xojaliq ka`rxanalari tan`lang`an.

Jumistin` a`meliy a`hmiyeti. Ilimiy izertlew na`tiyjesi boyinsha islep shig`ilg`an usinislar tu`rli xojaliq ju`ritiw formalarinda ka`rxanalardi sho`lkemlestiriw ha`m rawajlandiriwdin` sho`lkemlestiriw-ekonomikaliq ha`m de ishki ekonomikaliq mexanizmin jetilistiriw protsessinde a`meliyatqa qollaniw, awil miynetkeshlerinde mu`lke ha`m o`z miyneti na`tiyjelerine iyelik etiw sezimlerin tu`rlendiriw arqali o`ndiris na`tiyjeliligini arttiriwda a`hmiyetli orindi tutadi.

Pitkeriw qa`nigelik jumistin` du`zilisi. Usi pitkeriw qa`nigelik jumisi kirisiw, eki bap, juwmaqlaw ha`m paydalanilg`an a`debiyatlar diziminen ibarat.

Jumistin` birinshi babinda, bazar qatnasiqlarina o`tiw da`wirinde regionimizdin` awil xojaliq o`ndirisin rawajlandiriwdin` a`hmiyeti boyinsha bazar ekonomikasi sharayatinda regionimizdin` awil xojaliq o`ndirisi na`tiyjeliligini asiriwdin`, regionimizdin` awil xojalig`inda o`ndiristin` ekonomikaliq na`tiyjeliligi ko`rsetkishleri sistemasi ha`m Respublikamiz awil xojalig`in rawajlandiriwda tiykarg`i o`nim tu`rlerin jetilistiriw ma`seleleri u`yrenilgen.

Jumistin` ekinshi babinda, awil xojalig`in rawajlandiriwda investitsiyaliq bag`darlardin` a`hmiyeti ha`m orni, awil xojalig`inda a`melge asirilip atirg`an ekonomikaliq reformalar ha`m finansliq jaqtan qollap-quwatlaw, awil xojalig`inda qa`nigelestiriwdin` o`ndiristin` ekonomikaliq na`tiyjeliligine ta`siri ha`m rawajlandiriwdin` perspektivali bag`darlari izertlenip analizlengen.

Juwmaqlaw bo`liminde usi izertlep jazilg`an juwmaqlardan kelip shig`ip o`zinnin` pikir ha`m usinislarmdi keltirip o`ttim Usi jumisinde keltirilgen analizler, bar jag`daydi u`yreniw tiykarinda bayan etilgen pikirler respublikamiz awil xojalig`in rawajlandiriwda a`meliy a`hmiyetke iye dep oylaymiz.

**I-BAP. BAZAR QATNASIQLARINA O'TIW DA'WIRINDE REGIONIMIZDIN
AWIL XOJALIQ O'NDIRISIN RAWAJLANDIRIWDIN A'HMIYETI**

1.1. Xojaliqtin` sho'lkemlestirishlik-ekonomikaliq xizmetine minezleme

Pitkeriw qa`nigelik jumisin tayarlawda tanlang`an ob`ekt sipatinda «Dawil ko'l» fermer xojalig`i tanlang`an, bul fermer xojalig`i Qarao`zek rayonindag`i «Qarako'l» APJ qarashi bolip, tiykarinan bul xojaliq diyxanshiliqqa yamasa tiykarinan paxta ha`m g`a`lleshilikke qa`nigelesken.

«Dawil ko'l» fermer xojalig`inda uliwma jer maydani 130 gektardi kuraydi, sonnan egislik maydani 85,7 gektar, salma ha`m drenajlar astindag`i jerler 20 gektar, jol ha`m basqa kommunikatsiyalar asti jerleri 2,8 getar, jaylawlar 12,8 gektar ha`m basqa jerler 8,7 gektardi quraydi.

«Dawil ko'l» fermer xojalig`inin` keyingi jillardag`i mag`liwmatlarina tiykarlang`an halda pitkeriw qa`nigelik jumisin tayarlaw dawaminda bir neshe analizler islep shig`ildi.

To`mendegi 1.1-kestede «Dawil ko'l» fermer xojalig`inin` buxgalteriya balansinin` aktiv statyalarinin` analizi keltirilgen.

1.1-keste

«Dawil ko'l» fermer xojalig`inin` buxgalteriya balansi aktiv statyalarinin` analizi

Qarjilardin` qurami	2013 - jil		2014- jil		O`zgerisi (+;-)		
	Summa, min` swm	Sal-mag`i, %	Summa, min` swm	salma g`i, %	Summa, min` swm	salma g`i, %	2014 - jil 2013 – jil g`a salistir mali o`simi
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2*100
1.Uzaq mu`ddetli aktivler	-	-	-				
2.Ag`imdag`i aktivler	12079	100	8431	100	-3648	-	30,1
Sonin` ishinde:	-	-	-				
a) tovar-materialliq awisiqlar	6105	50,5	4436	52,6	-1669	2,1	27,3
b) pul qarjilari ha`m qis qa mu`ddetli qoyilmalar							
v) kelesi da`wir qarejetler	-	-	-	-	-	-	
g) debitorlar	5777	47,8	3995	47,4	-1782	-0,4	30,8
d) basqa ag`imdag`i aktivler	197	1,7	-	-	-	-1,7	
Balans aktivinin` ja`mi	12079	100	8431	100	-3648	-	30,1

1.1-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, biz analiz qilip atirg`an «Dawil ko`l» fermer xojalig`inda u`yrenilip atirg`an ag`imdag`i da`wirde ja`mi aktivler summasi -3648 min` swmg`a yamasa 30,1 protsentke kemeygen. Aktivlerdin` kemeyiwin unamsiz bahalag`an halda, mag`liwmatlarga`a itibar qilaturg`in bolsaq, aktivlerdin` kemeyiwi tiykarinan ag`imdag`i aktivlerdin` -3648 min` swmg`a kemeygenligi esabina bolg`an. Usi ja`miyettin` uzaq mu`ddetli aktivleri bolmag`an.

Tovar - materialliq rezervler 27,3 % ke kemeygen, yag`niy bul -1669 min` swmdi quraydi. Xojaliqta debitorliq qarizlari 2013-jilda 5777 min` swmdi, 2014-jilda bolsa 3995 min` swmdi qurag`an. Yag`niy, -1782 min` swmg`a kemeygenligin unamli jag`day sipatinda bahalaw lazim.

1.2-keste

«Dawil ko`l» fermer xojalig`inin` buxgalteriya balansi passiv statyalari analizi

Qarjilardin` qurami	2013 - jil		2014 - jil		O`zgerisi (+;-)		
	Summa, min` swm	Sal-mag`i, %	Summa, min` swm	Sal-mag`i, %	Summa, min` swm	Sal-mag`i, %	Summa, min` swm
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2*100
1.O`z qarjilarinin` derekleri	-19175	-158	-21567	-255	-40742	-413	-212,4
2.Minnetlemeler	31254	258	29998	355	-1256	97	4,0
Sonin` ishinde							
a) Uzaq mu`ddetli minnetlemeler	-		-				
b) Ag`imdag`i minnetlemeler	31254	258	29998	355	-1256	97	4,0
Balans passivi-nin` ja`mi	12079	100	8431	100	-3648	-	30,1

1.2-kestede biz analiz qilip atirg`an «Dawil ko`l» fermer xojalig`inda ag`imdag`i jildin` basina salistirg`anda jil aqirinda ja`mi passivler summasi -3648 min` swmg`a yamasa 30,1 protsentke kemeygen. «Dawil ko`l» fermer xojalig`inda mal-mu`lkti qurawshi dereklerin` bunday ta`rtipte kemeyiwi unamsiz jag`day sipatinda bahalaw lazim. Biraq, usi derekler qaysi derekler esabinan kemeygenligine o`z-aldina a`hmiyet qaratiw maqsetke muwapiq esaplanadi.

Yag`niy, dereklerden` kemeyiwi, o`z qarjilari esabinanba yamasa qariz derekleri esabinan ekenligin aniqlaw lazim. «Dawil ko`l» fermer xojalig`inin` mag`liwmatlarinan ko`rinedi, ja`miyette ag`imdag`i jil aqirinda o`z qarjilari derekleri jil basina qarag`anda -40742 min` swmg`a yamasa -212,4 % ke kemeygen. Bunday na`tiyjeni xojaliq ushin unamsiz bahalamaq lazim. Sebebi, o`z qarjilari dereklerinin` kemeyiwi xojaliqtin` finansliq na`tiyjesinin` qiyinlasiwina, g`a`resizliginin` kemeyiwine, to`lew qa`bilietinin` to`menlewine ha`mde xojaliqtin` sotsialliq-ekonomikalik to`menlewine alip keledi. Mag`liwmatlardan ko`rinedi, ja`miyette ag`imdag`i jil aqirina minetlemeler summasi -1256 min` swmg`a yamasa 4,0 protsentke kemeygenin unamli bahalaw lazim. Sebebi, minnetlemelerdin` bunday ta`rizde kemeyip bariwi xojaliqtin` finansliq jag`dayina jaqsi ta`sir ko`rsetedi.

1.3-keste

«Dawil ko`l» fermer xojalig`inda tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik analizi

Ko`rsetkishler	2013- jil	2014 - jil	Ayirmashiliq (+, -)
1. O`z qarjilarinin` derekleri	-19175	-21567	-40742
2. Uzaq mu`ddetli aktivler	-	-	-
3. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`z qarjilarinin` derekleri (1-2)	-19175	-21567	-40742
4. Uzaq mu`ddetli kredit ha`m qariz			
5. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`zlik ha`m uzaq mu`ddetli qariz derekleri (3+4)	-19175	-21567	-40742
6. Qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar	31254	29998	-1256
7. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli ja`mi derekler (5+6)	12079	8431	-3648
8 Tovar-materialliq rezervlerdi ja`mi	6105	4436	-1669
9. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`z dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)	-19175	-21567	-40742
10. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`z ha`m uzaq mu`ddetli qariz dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)(5-8)	-13070	-17131	30201
11. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a ja`mi dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)(7-8)	18184	12867	-5317

Balans mag'liwmatlarina qarap xojaliqtin` aylanba qarjilari qanday derekler esabina sho'lkemlestirilgenligi u'yreniledi. Bunday analizdin` za`ru`rligi sonda, xojaliqtin` finansliq g'a`rezsizligi, turaqlilig'i, kredit aliwg'a qa`biletligin aniqlawda o`zinin` derekleri menen ta`miyinlengenlik ko`rsetkishi za`ru`rli a`hmiyetke iye. Usi joqarida keltirilgen kestede rezerv ha`m qa`rejetlerdi qaplawg'a o`zinin` dereklerin` jeterliligini aniqlaw metodi kelitirilgen bolip, kestede «Dawil ko`l» fermer xojalig`inda tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik jag`dayin analiz qilg`animizda to`mendegi na`tiyjelelerge erisildi: bul analiz qilinip atirg`an xojaliqta esabat jili basina qarag`anda jil aqirinda -40742 min` swmg'a o`z qarjilari derekleri kemeyiwi, uzaq mu`ddetli aktivler bolmag`an

Usinin` sebebinen xojaliqta ag`imdag`i jil aqirina kelip tovar - materialliq rezervlerin qaplawg'a tiyisli o`zinin` qarjilari ko`lemi -40742 min` swmg'a kemeygen. Qisqa mu`ddetli minnetlemeler bolsa 2013-jil jag`dayina 31254 min` swm bolg`an bolsa 2014-jilg'a kelip 29998 min` swmdi qurag`an, yamasa qisqa mu`ddetli minnetlemeleri -1256 min` swmg'a kemeygen, bunday jag`day bolsa xojaliqtin` tovar-materialliq rezervlerin qaplawg'a tiyisli dereklerin` kemeyiwine ta`sir etken. Bunday na`tiyjeler ha`zirgi bazar ekonomikasi sharayatinda onshaliq jaqsi na`tiyje dep esaplanilmaydi.

1.4-keste mag'liwmatlari tiykarinda «Dawil ko`l» fermer xojalig`inin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansin analiz qilip shig`iwimiz mu`mkin boladi.

Ha`zirgi ku`nde bazar ekonomikasi sharayatinda ka`rxanalardin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlarina baha beriwde olardi balans jag`dayina keltirip u'yreniw de mu`mkin boladi. Debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansini olar arasindag`i o`z-ara ten`lik salistirmasin` harakterleydi. Bunda debitorliq minnetlemelerdin` kreditorliq minnetlemelerinen artip ketiwi yamasa kerisinshe jag`daylar sa`wlelendiriledi.

1.4-keste

«Dawil ko`l» fermer xojalig`inin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansinin` analizi

Debitorliq qarizlar	Summa, min` swm	Kreditorliq qarizlar	Summa, min` swm
1	2	3	4
Qariydar ha`m buyirtpashilardin` qarizi (4000nan 4900nin` ayirmasi)		Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge qariz	11938
Sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlerdin` qarizi		Sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlerdin` qarizi	
Zat jetkizip beriwshi ha`m kesp alip islewshilerge berilgen avanslar	3936	Saliq ha`m ma`jbu`riy to`lemler boyinsha keshiktirilgen minnetlemeler	
Byudjetke saliq ha`m jiyimlar boyinsha avans to`lemleri	59	Byudjetke to`lemler boyinsha qariz	2035
Du`ziwshilerdin` ustav kapitalina u`lesleri boyinsha qarizi		Qisqa mu`ddetli bank kreditleri	
Xizmetkerlerdin` basqa operatsiyalari boyinsha qarizi		Miyetke haqi to`lew boyinsha qariz	3666
		Maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemler boyinsha qariz	12230
Basqa debitorliq qarizlari		Basqa kreditorliq qarizlari (6950den tisqari)	129
Ja`mi	3995	Ja`mi	29998
Kreditorliq qarizlarinin` debitorliq qarizlarinan artiqshalig`i	-	Debitorliq qarizlarinin` kreditorliq qarizlarinan artiqshalig`i	26003
Balans	3995	Balans	3995

1.4-keste mag`liwmattlarinan ko`rinedi, u`yrenilip atirg`an da`wirde ka`rxanada ja`mi debitorliq qarizlari 3995 min` swmdi qurag`an bolsa, ja`mi kreditorliq qarizlar bolsa 29998 min` swmdi qurag`an. Yag`niy kreditorliq qarizlardin` debitorliq qarizlarinan 26003 min` swmg`a ko`p bolg`an. Bul jag`daydi a`llette unamsiz jag`day sipatinda bahalanadi.

Kreditorliq qarizlari quramina da itibar beretug`in bolsaq, minnetlemelerdin` tiykarg`i salmag`in «Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge qariz» 11938 min` swmdi, «Maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemler boyinsha qariz» 12230 min` swdi, «Miyetke haqi to`lew boyinsha qariz» 3666 min` swmdi

ha`m «Byudjetke to`lemler boyinsha qariz» 2035 min` swdi quramaqta. Bul bolsa xojaliqtin` o`zinin` zat jetkizip beriwshiler, saliqlar ha`mde ma`jbu`riy to`lemlerge to`lemlerin jeterli da`rejede a`melge asira almay atirg`anlig`inan belgi beredi. Demek, xojaliq basshilari usi minnetlemelerdi qisqartiriw sharalarin ko`rip shig`iwi lazim boladi.

1.5-keste

«Dawil ko`l» fermer xojalig`inda finansliq na`tiyjelerdin` qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerislerinin` analizi

Ko`rsetkishler	2013-jil	2014-jil	O`zgerisi (+;-)
	Summa, min` swm	Summa, min` swm	
1. O`nim (jumis, xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`sim, min` swmda	44449	29255	-15194
2. Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi	45666	41658	-4008
3. O`nimdi (jumis, xizmet) satiwdan jalpi payda	-1217	-12363	-13580
4. Da`wir qa`rejetleri	1808	3135	1327
5. Tiykarg`i o`ndiris xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	-3025	-15498	-18523
6. Uliwma xojaliq xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	11154	13106	1952
7. Ayriqsha payda ha`m ziyalar	-	-	-
8. Da`ramat salig`in to`legenge shekem payda (ziyan)	8129	-2392	-10521
9. Da`ramat (payda)dan saliq ha`m basqa saliqlar			
10. Esabat da`wirindegi taza payda yamasa ziyalar	8129	-2392	-10521

Biz analiz qilip atirg`an usi «Dawil ko`l» fermer xojalig`inin` esap ha`m esabat mag`liwmatlarinan paydalanip onin` finansliq na`tiyjelerinin` kurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerislerinin` analizin qilg`animizda to`mendegi na`tiyjelerge erisildi.

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinedi, xojaliqta o`nim satiwdan aling`an taza tu`sim 2013 - jilda 44449 min` swmdi 2014 - jilda bolsa 29255 min` swmdi qurag`an bolip, esabat jilinda ag`imdag`i jilg`a qarag`anda -15194 min` swmg`a kemeygen. Bug`an say tu`rde satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi da 2013-jili 45666 min` swmg`a, al 2014-jili bolsa 41658 min` swmg`a artqan. Bunin` na`tiyjesinde o`nim (jumis, xizmet) satiwdan jalpi payda 2013 - jilda -1217 min`

swmdi, 2014 jilda bolsa -12363 min` swmdi qurag`an bolip, yag`niy 13580 min` swmg`a artqanin gu`zetiwi mu`mkin, sonin` menen birgelikte da`wir qa`rejetleri esabat jilinda ag`imda jilg`a qarag`anda 1327 min` swmg`a ko`beygen. Uliwma alg`anda, xojaliqta esabat da`wirinin` taza paydasi o`tken jilg`a qarag`anda kemeyip ketkenin unamsiz bahalamaq lazim. Sonin` ushinda, xojaliq basshisi o`nimnin` o`zine tu`ser bahasin ha`m qa`rejetler mug`darin kemeytiriw ha`mde xojaliqtin` taza paydasin ko`beytiriw is-ilajlarinin izlewi lazim boladi.

1.2. Bazar qatnashiqlarina o`tiw sharayatinda regionimizdin` awil xojaliq o`ndirisi na`tiyjeliligin asiriwdin` a`hmiyeti

Respublika agrar tarmag`inda a`melge asirilib atirilg`an ekonomikalik reformalar na`tiyjesine ko`re, tez rawajlanip atirg`an tu`rli mu`lkshilikke tiykarlang`an xojaliq ju`ritiw formalari aldin-ala miynetkeshlerde mu`lke ha`m o`ndiris na`tiyjelerine iyelik sezimin tiklewge, qalaberse usi faktor arqali o`ndiristin` na`tiyjeliligin asiriwg`a xizmet qiladi.

Xa`r qanday o`ndiris protsessi isshi ku`shi ha`m o`ndiris qurallarinin` sazlig`i na`tiyjesinde g`ana za`ru`r o`nim o`ndiriwge erisiledi. Sonday-aq, ekonomikalik na`tiyjelilik jumisshilar o`ndiris xizmetinin` paydali juwmag`i sipatinda olar materialliq ma`pdarlig`inin` o`siwin ha`m sarip-qa`rejetler tejeliwin ja`ne de ja`miyettin` za`ru`r o`nimine bolg`an talabin qandiriwdi unamli sheshedi ha`m sonin` menen birge, ol o`ndiris na`tiyjelerinin` jumisshilar turmis sharayatina ta`sirin o`zinde ko`rsetedi.

Ekonomikalik kategoriya sipatinda ekonomikalik na`tiyjelilik o`ndiristin` barliq protsesslerin o`z ishine alip, insanlardin` o`ndiris na`tiyjelerin o`zinde sa`wlelendiredi ha`m sap da`ramat ko`rinishinde formalanip, o`ndiristi ken`eytiriw, jumisshilardin` materialliq ta`miyinlengenligin asiriw, ja`miyettin` sotsial-ekonomikalik rawajlanivi ushin finansliq tiykar bolip xizmet kiladi.

Bazar ekonomikasi sharayatinda ekonomikalik na`tiyjelilikti asiriwg`a erisiw insanlardin` isbilermenlik qa`biletlerden ha`m o`ndiris faktorlarinan aqilg`a muwapiq

paydalaniwdi jolg`a qoyiw tiykarinda erisiledi.

Bazar qatnasiqlari toliq a`mel qilg`an sharayatta awil xojalig`inda ekonomikalig na`tiyjelilik kem miynet sarpi ha`m materialliq sarip-qa`rejet ornina ko`birek o`nim jetistiriwdi bildiredi. Ja`ne de baha, kredit ha`m saliqsalar sistemasin turaqli jetilistirip bariw esesine erisiledi.

Aytiw lazim, Respublika agrosanaat kompleksi ka`rxanalarinda a`melge asirilip atirilg`an ekonomikalig reforma ilajlari tikkeley insan faktorin jetilistiriw meneni birge o`ndiris na`tiyjeligin asiriwg`a bag`darlang`an. Sonin` menen birge, miynetkeshlerdin` intalig`i o`nim o`ndirisin`de tiykarg`i faktor waziypasin o`teydi.

Ekonomikalig reformalardin` bas talabi da o`ndiristin` ha`m xojalig ju`ritiwidin` ekonomikalig usillarin engiziwge qaratilg`an` qashan bolmasin diyxan erkin xizmet ju`ritip, ol sonda o`z miyneti na`tiyjelerinen tikkeley ma`pdar bolar eken juwapkerlik sezimin o`z moynina aladi ha`m bul na`tiyjelilikdin` o`siwine jag`day jaratilg`ani bolip tabiladi. Hakiyqatinda da, respublikamizda qabil kiling`an qatar nizamlar ja`ne de qarar ha`m pa`rmanlar na`tiyjesinde miynetkeshlerdin` mu`lкке ha`m miynet na`tiyjelerine iyelik qiliwlarina sotsial-ekonomikalig ha`m huqiyqiy jaqtan bekkem jag`day jaratildi.

Soni ayriqsha atap o`tiw kerek, ekonomikalig teoriya ta`liymati boyinsha na`tiyjelilik tu`siniklerin bir-birinen pariqlaw lazim.

Ekonomikada o`ndiristin` tu`pkilikli na`tiyjelerinin` xa`r ta`repleme teren` analizin sa`wlelendiriwshi o`ndiristin` ha`m ekonomikalig ko`rsetkishler na`tiyjelikti belgileydi, awil xojalig`i o`ndirisi na`tiyjelilik sotsial-ekonomikalig ja`ne de ekologiyaliq na`tiyjelilik ko`rsetkishleri arqali suwretleniwi mu`mkin ha`m olar bir-birinen pariqladi. Ja`ne de olar bir-biri menen o`z-ara u`ziliksiz baylanisli.

Usi ko`z-qarastan da awil xojalig ka`rxanalari rawajlaniwin «izertlew protsessinde ekonomikalig, sotsialliq ha`m ekologiyaliq, faktorlardi o`z-aldina ha`m jalg`iz halda izertlew lazim bolip tabiladi.

Ekonomikalig na`tiyjelilik o`zinde basqa na`tiyjelilik tu`rlerinin` o`siwine alip keliwshi miynet ja`ne de sarip-qa`rejetlerdin` tejeliwin ko`rsetip, isbilermenlik

tiykarindag`i iskerlik ornina erisiledi.

Demek, ekonomikaliq na`tiyjelilikni asiriw kem miynet ha`m materialliq qa`rejet sariplap, a`tirap-ortaliqqa unamsiz ekologiyaliq ta`sir ko`rsetpesten o`nim jetistiriwdi ko`beytiriwdi bildiredi. Bul bolsa ekonomikaliq na`tiyjelilikni o`nim o`ndiriwdin` tu`pkilikli na`tiyjelerin o`ndiris ha`m ja`miyet ag`zalari ma`pleri menen o`z-ara uyg`inlig`in ta`miyinleydi.

O`ndiristin` ekonomikaliq na`tiyjeliligini aniqlaw-onin` potentsiali tuwrısında tu`sinikke iye boliwdi talap qiladi. Sebebi, na`tiyjelilikni asiriwga` o`ndiristin` ishki imka`niyatlaridan ha`m tiykarg`i faktorlardan aqilg`a muwapiq paydalaniw na`tiyjesinde g`ana erisiw mu`mkin.

Awil xojalig`ında o`ndiris potentsiali miynet resurslari, jer ha`m o`ndiris qurallari jiyindisidan ibarat bolip, olardan aqilg`a muwapiq ha`m na`tiyjeli paydalaniw arqali islep shig`ariw ekonomikaliq na`tiyjeliligini ta`miyinlew mu`mkin. Bulardan sonday sheshimge keliw mu`mkin awil-xojaliq o`ndiristin` ekonomikaliq na`tiyjeliligini asiriw xojalilardin` finansliq ekonomikaliq xizmetin jaqsilawda o`nim o`ndiriwdin` ko`lemin asiriwda sap da`ramattin` o`siwinde ha`m miynetkeshler turmis da`rejelerinin` jaqsilaniwında ju`da` za`ru`r a`hmiyetke iye.

Sonin` menen birge atap o`tiw kerek, Respublikamiz xaliq, xojalig`i ekonomikasinin` o`zine ta`n o`zgesheliklerinden biri onda awil xojalig`i tarmag`inin` salmag`i joqarilig`i bolip tabiladi.

Sonin` menen birge, respublika ja`mi xalqinin` derlik 60 protsenti awilliq jerlerde jasawi menen birge, tiykarg`i tu`rdegi aziq-awqat o`nimlerinin` 96 protsentke jaqinin awil-xojalig`i reformalardi teren`lestiriwde, miynetkeshlerde mu`lkke ha`m miyeni na`tiyjelerine iyelik qiliw sezimi tikleniwde u`lken a`hmiyetke iye boldi. O`zbekstan Respublikasi Ministrler Kabinetinin` 3-iyul 1998 jildag`i «awil xojalig`ında ekonomikaliq reformalardi teren`lestiriw tarawindag`i nizam hu`jjetlerdi a`melge asiriwga` tiyisli sho`lkemlestiriw shara-ilajlar tuwrısında»g`i qabil qiling`an 281-sanli qararında O`zbekstan Respublikasinin` Jer kodeksi awil xojaliq kooperativleri (shirket xojalilari)», «Fermer xojalilari»,

«Diyxan xojaliqlari» tuwrısındag`i nızamlardı a`melge asırıwdın` barlıq sharaları ko`zde tutilg`an. Bunda, en` tiykarg`isi awıl miynetkeshlerine mu`lk u`lesleri ha`m jer payları bo`listiriliwi, olarda mu`lke ha`m miynetke bolg`an qatnasiqlardıń tu`pten o`zgeriwine ja`ne de o`ndiristin` ekonomikalıq na`tiyjeliligın asırıwg`a alıp keliwi anıq. Sonday-aq, awıl xojalıg`ında xojalıq ju`ritiwshi sub`ektlerinde xojalıq ju`ritiwdin` ekonomikalıq mexanizmin jetilistiriwge tiykarg`i itibar karatılğ`an. Yag`niy, awıl xojalıg`i ka`rxanalarında miynetti du`ziw ha`m xoshametlewde shan`araq kesip aliwin ken` engiziw isleri a`melge asirilmaqta. Sonday-aq, qa`rejetlerdi qadag`alaw sistemasin engiziw arqalı o`nimnin` o`zine tu`ser bahasin pa`seyttiriw ha`m xojalıqlardıń finanslıq awhalin jaqsılaw ko`zde tutilg`an.

Soni ayırıqsha atap o`tiw lazim, ja`ma`a`t xojalıqların awıl xojalıq, fermer ha`m diyxan xojalıqlarına aylandiriw ha`m xojalıq ju`ritiw mexanizmin jetilistiriwdin` abzallıqları en` aldın-ala awıl xojalıg`i jumısshılarına mu`lk u`leslerinin` bo`listiriliwinde ko`riniwi arqalı belgilenedi. Tikkeley, awıl xojalıg`ında xojalıq ju`rgiziwshi sub`ektlerge ag`za bolg`an ha`r bir jumısshı ha`m diyxannin` usı xojalıq mu`lkinde o`z u`lesi boladı. Demek, fermer xojalıg`i ag`zaları birinshiden mu`lkin ko`beytiriwden ekinshiden bolsa, o`ndiristin` ekonomikalıq na`tiyjeliligın asırıwdan tikkeley ma`pdarlıqqa iye. Xojalıqta o`ndiristin` ekonomikalıq, na`tiyjeliligi qansha joqarı bolıp, paydalılıq da`rejesi assa bunnan jil dawamında ha`r bir ag`za o`z mu`lk u`lesine sa`ykes ra`wishte qosımsha da`ramat aladı. Jil juwmag`ındag`i da`ramattin` o`ndiristin` ekonomikalıq na`tiyjeliligine tuwrıdan-tuwrı baylanislig`i.

Awıl xojalıg`ında diyxanlarg`a berilip atırğ`an imka`niyatlardan ja`ne biri olardıń jeke qarjıları esabına qosımsha mu`lklik payg`a iye bolıw huqıqınin` beriliwi menen belgilenedi. Ayırıqsha ag`zasinin` paydalanılmay atırğ`an jeke fondi bolsa, ol usı karjisi ornına xojalıqtan qosımsha shig`ip ketiwshi ag`zalar mu`lklik payları esabınan mu`lklik pay satıp aliwi mu`mkin. Jil juwmag`ında bolsa, bul ag`za da tiykarg`i payi ushin ja`ne de jeke qarjisi ornına tartılğ`an qosımsha mu`lklik payi ushin payda aliw imka`niyatına iye boladı.

Awil xojalig`ında xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerinde ag`zalardin` mu`lkke ha`m miynetke bolg`an iyelik etiw sezimin tiklewde jer paylarinin` engiziliwi za`ru`r ekonomikalıq faktor bolip tabiladi.

Bul jerde soni atap o`tiw kerek, xojaliq ju`ritiwdin` tu`rli formaların engiziwde ku`tilip atirg`an na`tiyje, tek g`ana xojaliqlardin` islep shig`ariw xizmetine ma`mleket organlarinin` tiykarsız aralasiwına shek qoyilg`anda g`ana aliniwi mu`mkin. Sonin` ushin da, ekonomikalıq, reforma ilajlari sebepli tu`rlenip atirg`an tu`rli mu`lkshilikke tiykarlang`an xojaliqdardin` erkin ha`m g`a`rezsiz rawajlanıwına barlıq sha`rt-sharayatlardı a`melde jaratiw talap qilinadi.

Qullasi, bazar sharayatında islep shig`ariw ekonomikalıq na`tiyeliligin asiriwg`a awil xojaliq ka`rxanalarinin` toliq erkin xizmeti ta`miyinlengende g`ana erisiw mu`mkin boladi. Bir so`z benen aytqanda, awil xojaliq o`ninin jetistiriwshiler islep shig`ariw sistemasin o`nimge bolg`an talap ha`m usinis tiykarında belgilewleri, oni qa`legen bazarda satıwları ha`m da`ramatqa g`a`rezsiz iyelik qiliwlari da`rkar.

Sonday qilip, ekonomikalıq na`tiyelilik ko`rsetkishi, awil xojalig`ında bar miynet resurslarınan jer, suw ha`m ta`biyiy faktorlardan o`ndiris qurallarınan aqilg`a muwapiq paydalaniw ornına kemirek qa`rejet qilg`an halda ko`birek da`ramat aliwdi o`zinde sa`wlelendiredi. Joqari ekonomikalıq ko`rsetkishine erisiw ushin bolsa mu`lklik qatnasiqlardı tu`pten reformalaw bag`darında g`i reformalardı a`melge asiriw talap etiledi.

Ma`lim bolg`anında, respublikamız awil xojalig`i tarmag`ında tu`rli mu`lkshilikke tiykarlang`an xojaliq ju`ritiw formaları joqari pa`tlerde rawajlanıp barmaqta. Biraq, bunday xojaliq ju`ritiw formaların du`ziw ha`m rawajlandiriw menen o`ndiristin` na`tiyeligine erisip bolmaydi. Bunin` ushin bolsa, tu`rli mu`lkshilik formasında g`i barlıq xojaliqlar ortasında ekonomikalıq qatnasiqlardı jetilistiriw, g`a`rezsiz xojaliq sub`ektlerine xizmet ko`rsetiw sistemasin jolg`a qoyiw ja`ne de olardin` qayta islew ka`rxanalari menen qatnasiqlarin o`z-ara ma`pdarlıq. tiykarında du`ziwge ayriqsha itibar beriw lazim.

Uliwma alg`anda, awil xojaliq tarmag`ında o`ndiristin` na`tiyjeliligini asiriw o`tkizilip atirg`an ekonomikalıq reforma ilajlarin toliq a`meliyatqa engiziw tiykarında miynetkeshlerde mu`lkke ha`m aqirg`i na`tiyjelerge iyelik qiliw qatnasiqlarin tiklew, jer-suw resurslarinan u`nemli paydalaniw ha`m xojaliq ju`ritiw mexanizmin jetilistiriwdi talap qiladi. Joqaridag`i mashqalalar a`meliy jaqtan sheshilse, awil xojalig`ında xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerdin` finansliq-ekonomikalıq xizmeti jaqsilanıp, o`nim islep shig`ariw ekonomikalıq na`tiyjeliliginin` asiwi ha`m awil miynetkeshleri turmis da`rejesinin` jaqsilaniwına bekkem jag`day jaratiladi.

1.3. Regionimizdin` awil xojalig`ında o`ndiristin` ekonomikalıq na`tiyjeliligi ko`rsetkishleri sistemasi

Teoriyalıq, ha`m a`meliy ko`z-qarastan awil xojalig`ında o`ndiristin` ekonomikalıq na`tiyjeliligini aniqlawda bir qatar ekonomikalıq ko`rsetkishler sistemasinan kompleks tu`rde paydalaniladi. O`ndiristin` ekonomikalıq na`tiyjeligine ta`sir qiliwshi faktorlar ko`pshilikti qurap olar arasında en` za`ru`ri jaramli jerlerden u`nemli paydalaniw tiykarig`i orindi iyeleydi.

Sonin` ushin da, awil xojaliq o`ndiristin` ekonomikalıq na`tiyjeliligi bir gekardan alinatug`in o`nim ha`m og`an sariplang`an qa`rejetler mug`darına baylanisli boladi.

Atap o`tiw lazim, awil xojaliq o`ndirisinin` o`zgeshelikleri ko`p jag`ınan onin` na`tiyjelilik da`rejesin belgileydi ha`m usi o`zgesheliklerden u`nemli paydalaniwdi talap etedi. Sebebi, o`nim o`ndiriw protsessinde turaqli tu`rde ta`biyattin` stixiyali ku`shleri menen gu`resiwge tuwri keledi, jerlerdin` ta`biyiy o`nimdarlig`i, topiraq qurami, jawingershilik mug`dari, hawa temperaturasi o`zgeriwi ha`m basqalar.

Soday-aq, o`ndiristin` ekonomikalıq na`tiyjeliligine baha beriwe tiykarig`i o`ndiris qurallari ha`m aylanba fondlar menen ta`miyinlengenlik da`rejesine miynet resurslari ta`miinatti ha`m olardin` sapa ko`rsetkishlerindegi pariqlarg`a itibar beriwe talap etiledi.

A`dette, awil xojalig`i o`ndirisinin` ekonomikalig na`tiyjeligi natural ha`m qun ko`rsetkishleri arqali sa`wlelenedi. Ekonomikada inflyatsiya protsessi keship atirg`an shvrayatta ko`birek natural ko`rsetkishler arqali o`ndiristin` na`tiyjeliligine baha beriw o`zin aqlasada, biraq ol toliq tu`sinikke iye boliwg`a imka`n bermeydi. Ma`selen, eginler o`nimdarlig`i alding`i jillardag`ig`a qarag`anda o`skenligi o`ndiristin` rawajlang`anlig`i ha`m ka`rxana ko`birek payda aliwin ko`rsete almaydi. Sebebi, islep shig`ariw qa`rejetleri o`siw pa`ti, o`nimdarliq o`siw pa`tinen joqari boliwi mu`mkin. Yamasa ag`imdag`i jilda alding`i jillarg`a qarag`anda o`nimdarliq biraz asqanlig`ina qaramastan awil xojalig`i o`nimleri bazar bahalari o`siwi pa`tleri arqada qalg`an yamasa arzanlasqan boliwi mu`mkin. Sonin` ushinda islep shig`ariw ekonomikalig na`tiyjeliligine baha beriwde natural ko`rsetkishler menen birgelikte qun ko`rsetkishlerinende paydalaniladi. Awil xojalig`i islep shig`ariwi ekonomikalig na`tiyjeliligine baha beriwde hakiykiy ekonomikalig-ko`rsetkishlerdi alding`i jillardag`ina ja`ne de biznes rejege qarag`anda salistiriw arqali da erisiledi. Awil xojalig`inda islep shig`ariwdin` haqiyqiy erisilgen na`tiyjeleri, sariplang`an janli miynet, jalpi o`nim, baha, jalpi ha`m sap da`ramat, o`ndiris qurallari ha`m miynet resurslari menen ta`miyinlengenlik, o`ndiris penen ba`nt bolg`an ortasha jilliq jumisshilardin` sani, o`ndiris qurallarinin` quni, egin maydanlari, materialliq qa`rejetler ha`m usi siyaqli ko`rsetkishleri arqali sa`wlelenedi.

Awil xojalig`inda o`ndiristin` ekonomikalig na`tiyjeliligin tarmaq ko`leminde aniqlawda to`mendegi ko`rsetkishlerden paydalaniw maqsetke muwapiq bolip tabiladi:

- xaliq jan basina islep shig`arilg`an o`nim mug`dari;
- xaliq mu`ta`jlerinin` ilimiy tiykarlang`an normalar boyinsha ta`miyinleniwi;
- o`ndiris qurallari sarpina qarag`anda aling`an da`ramat;
- bir jumisshi esabina o`ndirilgen sap da`ramat;
- bir jumisshi esabina islep shig`arilg`an o`nim mug`dari;
- o`nim birliginin` o`zine tu`ser bahasi;

- ha`r gektar awil xojaliq jerinen aling`an o`nimdarliq;
- ha`r 100 ga awil xojaliq egin maydani esabina o`ndirilgen o`nim;
- ha`r gektar awil xojaliq jerinen aling`an sap da`ramat.

Usi ko`rsetkishler ja`rdeminde xojaliqlar xizmeti analiz qilinip atirg`anda olardin` bir-birine jaqin jaylasiwi, ta`biyy-iqlim sha`rayati siyaqli faktorlardi itibarg`a aliw arqali haqiyqiy ekonomikalik na`tiyjelilikti aniqlaw mu`mkin boladi ha`m awil xojaliq ka`rxanalarin perspektivali rawajlandiriwdin` ishki imka`niyatlarin belgilewge imka`n tuwiladi.

Soni ayriqsha atap o`tiw kerek, awil xojaliq o`ndirisinin` ekonomikalik ko`rsetkishleri uliwmalastiriwshi xarakterge de iye. Sebebi, usi ko`rsetkishlerde ekonomikalik na`tiyjelilik da`rejesin ka`rxanalar, aymaq ha`m ayriqsha tarmaq boyinsha aniqlawda ha`r tu`rli faktorlar u`yreniledi. Bunday sharayatta ol yamasa bul ko`rsetkish boyinsha bir qatar faktorlar sistemasinan paydalaniladi ha`m ayriqsha faktordin` ekonomikalik na`tiyjelikke ta`sirin aniqlaw mu`mkin boladi. Sho`lkemlestiriw ha`m ekonomikalik faktorlardin` ayriqsha sistema jag`dayina keltiriw ha`m olardin` ta`siri shegarasi boyinsha bo`listiriw arqali tarmaq, xojaliq, ayriqsha bo`limlerde islep shig`ariw na`tiyjeliligin bahalawta erisiledi.

Sonin` menen birge, faktorlardi bir sistemata keltiriw ha`m oni jetilistiriw teoriyasi ja`ne de a`meliy a`hmiyetke iye. Usi maqsette to`mende islep shig`ariw ekonomikalik na`tiyjeliligin bahalaw imka`nin beriwshi faktorlar sistemasin 3 toparga bo`lip izertlew usinilmakta.

Sonin` menen birge, miynetti sho`lkemlestiriw ha`m xoshametlewdin` aldag`i usillarin a`meliyatqa engiziw de o`ndiristin` ekonomikalik na`tiyjeliligin asiriwg`a qatti ta`sir kiladi. Miynetke ha`m jerge bolg`an qatnasiq o`zgeriwi ja`ne de aqirg`i na`tiyjelerden ma`pdarliq miynetkeshlerdi ja`ne de u`nemli miynet qiliwga u`ndeydi. Bunda, a`sirese shan`araq kesip aliwi ha`m arenda qatnasiqlarinin` orni ayriqsha bolip tabiladi. Shan`araq kesip aliwin a`meliyatqa engiziw o`ndiristin` na`tiyjeliligin asiriwdin` ja`ne de miynetkeshlerdin` materialliq ma`pdarlig`in ta`miyinlewdin` za`ru`r faktori esaplanadi. O`ndiristin` na`tiyjeliligin asiriw resurslar menen

ta`miyinlengenligine de tikkeley baylanisli. Sonin` ushin da, zamanago`y texnika ha`m u`skeneler ja`ne de agregatlar ja`rdeminde o`ndiristi mexanizatsiyalaw arqali na`tiyjelilikti keskin asiriw imka`niyatlari bar.

Bul boyinsha joqari u`nemli sirt ellik texnikalar menen ta`miyinlengen mashina traktor parklerinin` du`ziliwi, awil xojalig`i ka`rxanalarina texnikaliq. servis ko`rsetiw jag`dayinin` asiwina imka`n tuwdirdi. Biraq, MTP lardin` bu`gingi monopol jag`dayi olar ko`rsetip atirg`an xizmetler sapasinin` asiwi ha`m xizmet bahalarinin` pa`seyiwine tosiq bolmaqta. Tarawda mu`lkshiliktin` tu`rli formasindag`i xizmet ko`rsetiwshi strukturalardi qa`liplestiriw arqali ba`seke ortalig`in jaratiw g`ana xizmetler jag`dayin asiriwg`a tu`rtki berip, awil xojalig`i islep shig`ariwi ekonomikalig, na`tiyjeligi jetilisiwine alip keledi.

Aytiw lazim bolg`aninday, resurslar menen ta`miyinleniw ha`m xojaliq ju`ritiw ja`ne de islep shig`ariwdi jetilistiriw siyaqli faktorlar bir-birin toltirip, o`ndiristin` na`tiyjeliligin asiriwda za`ru`r orin iyeleydi. Miynetke, mu`lke bolg`an xojayinliq qatnasiqlarin tiklew, o`ndiristi rawajlandiriwdin` en` za`ru`r ishki imka`niyatlari bolip tabiladi. Tap usi ko`z-qarastan da, bazar ekonomikasina o`tiwdin` ha`zirgi basqishinda islep shig`ariw na`tiyjeliligine ta`sir qiliwshi faktorlardi u`yreniw ha`m olardan paydalaniwdin` ishki imka`niyatlarin analizlew u`lken a`hmiyetke iye.

Ma`lim bolg`aninday, atap o`tilgen sho`lkemlestiriw-ekonomikalig ha`m sotsialliq faktorlar tiykarinan ayriqsha xojaliqlar ha`m tarmaq da`rejesinde islep shig`ariw na`tiyjeliligine bahalaw imka`nin beredi. Lekin awil xojalig`i o`ndirisinin` na`tiyjeliligi bir qatar sirtqi faktorlarga da baylanisli. Yag`niy, awil xojalig`i o`ndirisinin` na`tiyjeliligine kapital karjilarin jaylastiriw baha, saliq siyasati ha`m basqalar qosimsha xojaliqlar paydaliliq, da`rejesine ta`sir etkizedi.

Sonin` ushin da, Respublika agrosanaat kompleksinde ju`ritilip atirg`an agro-ekonomikalig siyasat ja`ne de ekonomikalig reformalar sebepli rawajlanip atirg`an tu`rli mu`lkshilikke tiykarlang`an xojaliq ju`ritiw formalari, miynetti sho`lkemlestiriwdin` aldag`i usillari, o`ndiristin` ekonomikalig na`tiyjeliligine

asiriwdi ta'miyinlewshi faktorlar sipatinda ju`zege keledi.

Sheshim qilinatus`in bolsaq awil xojalig`i o`ndiristin` ekonomikalig na`tiyjeliligine ta`sir etiwshi faktorlardi eki u`lken toparg`a:

1. Tikkeley o`ndiristin` qadag`alawina boysiniwshi faktorlar (sho`lkemlestiriw-ekonomikalig);

2. Tikkeley o`ndiristin` qadag`alawina boysinbaytug`in sirtki faktorlar (bazar bahalari, qariydarlar, siyasat)g`a bo`liw mu`mkin.

Birinshi toparda xojaliqlar ta`repinen basqariw imka`niyati bar bolip, bar resurslar kombinatsiyasi arqali - tiykarg`i maqsetke boysindiriw mu`mkin bolsa, ekinshi topar faktorlari tek g`ana tintip izertlew arqali olarg`a sa`ykeslesiw sonday-aq, ta`sir o`tkiziw menen ka`rxana paydaliliq da`rejesin ta`miyinlew mu`mkin.

Qayta islep shig`ariw ekonomikalig kategoriya bolip, onin` rawajlaniw da`rejesi respublika ko`leminde yamasa aytayiq, ayirim ka`rxanada materialliq o`ndiristin` (xizmet ko`rsetiw) ko`leminin` o`siw ha`m na`tiyjelilik da`rejesin ko`rsetedi. O`nim birligine kem (normativ da`rejede) sarp-qa`rejet qilg`an halda awil xojalig`i o`nimlerin islep shig`ariw tutiniw bazarlarin basqariwdi ta`rtipke saliw ha`m muwapiqlastiriw bazar ekonomikasinin` birinshi ha`m tiykarg`i sha`rtlerinen bolip esaplanadi. Sebebi bazar sharayatinda tutiniwshi talaplari ha`m ma`pleri tiykarg`i belgilewshi ha`m ha`reketlendiriwshi ku`sh sipatinda maydang`a shig`adi.

Tutiniw bazarin ju`zege keltiriw ha`m onda tutiniwshilardin` talap ha`m ma`plerin esapqa aliw ko`p ta`repli mashqala bolip, olardi sheshiw islep shig`ariwdin` materialliq-texnikaliq bazasin bekkemlewge tiyis ma`seleler menen bir qatarda bazardi o`nim menen toltiriwdin` ishki rezervlerin izlep tabiwdi, sonin` menen birge pul massasi o`siwin sheklewge shek qoyiwshi is-ilajlar sistemasin yag`niy pul ha`m tovar massasin ten`lestiriw jag`dayinin` ju`zege keliwin de o`zinde qamrap aladi.

Bazardi azq-awqat tovarlari menen toltiriwda awil xojalig`i joqarg`i rol oynaydi. Usi tarmaqta jetistiriletug`in o`nimler Respublikadag`i usaqlap tovar

almastiriw ko`leminin` u`shten eki bo`legin ta`miyinleydi. Bazardi azıq-awqat o`nimleri menen toltiriwin o`ndiristin` ko`lemlerin sho`lkemlestiriw-quramliq, agrotexnikaliq, texnikaliq-texnologiyaliq, ekonomikaliq-sotsialliq siyaqli bag`darlarda ilimiy tiykarlang`an is-ilajlar kompleksin jaratiwdi da a`melge asiriwdi talap qiladi.

Bul bag`darlardag`i tiykarag`i ilimiy-a`meliy qollanbalar bar bolg`an materialliq ha`m ta`biyiy imka`niyatlardan ja`ne de toliq paydalaniw, pa`n tabislari ha`m aldag`i ta`jiriybelerdi engiziw, jumis waqtinan toliq paydalaniw, jerdin` ha`r bir gektarina ha`r bir mashina ha`m a`spab-u`skenege, tuqimliq, janilg`i-maylaw, to`gin ha`m basqa o`ndiris qurallarına qarag`anda aqilg`a muwapiq mu`lkshilik qatnasiqlarin engiziw tiykarında alip bariliwi kerek.

Materialliq o`ndiristin` tarmag`i sipatında awıl xojalig`inin` xaliq xojalig`in basqa tarmaqalarinan parqi sonda, bul taraw ushin jer en` tiykarag`i ha`m o`zgermes qural bolip, ol wakıt ta`sirine duwshar bolmaytug`in birden-bir jalg`iz o`ndiris qurali esaplanadi. Eger jerden tuwri paydalanılsa, ol tek g`ana materialliq, ba`lkim sapa (o`nimdarliq) jag`inan da belgili ra`wishte jaqsılanıp baradi. Usi mu`na`sebet penen Qaraqalpaqstan Respublikasında tiykarag`i awıl xojalig`i eginleri o`nimdarlig`i ha`m sharwa mallari o`nimdarlig`inin` o`zgeriw dinamikasin analizlew maqsetke muwapiq bolip tabiladi (1-keste).

Usi mag`liwmatlardin` analizi barliq (biyday, sali, kartoshka, ma`kke ju`weriden tisqari) eginlerdin` o`nimdarlig`i ha`m sharwa mallari (100 bas siyirdan aling`an na`sil ha`m bir qoydan aling`an ju`nnen tisqari) o`nimdarlig`i pa`seygeninen da`lalat beredi. Bunin` tiykarag`i sebeplerinen biri respublikadag`i barliq suwg`arilatug`in jerlerdi Aral ten`izi apatinin` keskinlesiwı ha`m aymaq ekologiyaliq sharayatlarinin` jamanlasiwı na`tiyjesinde ekinshi ma`rte shor basiw protsessine duwshar bolıwı bolıp tabiladi. Sonin` ushin da suwg`arilatug`in jerlerdin` na`tiyjeliligın ta`miyinlew ha`m belgili da`rejede asirıp bariw ko`p jaqtan suwg`ariw suwlarinan aqilg`a muwapiq paydalaniw menen baylanisli.

1.1-keste

Tiykarg`i awil xojaliq eginleri o`nimdarlig`i ha`m sharwa mallari o`nimdarlig`inin o`zgeriw dinamikasi (barliq tiptegi xojaliqlar boyinsha), ts/ga

Ko`rsetkishler	1995j.	2000j.	2007 j.	2008j.	2013j.	2013 j. % esabinda	
						1995 j.ga	2000 j.ga
Da`n (ortasha)	15,1	8,9	23,5	24,9	20,6	136,4	231,5
Biyday	17,1	22,1	27,0	31,0	11,2	65,4	50,7
Sali	15,4	19,2	18,0	23,0	19,9	129,2	103,6
Paxta	19,8	9,5	13,4	9,8	18,2	56,6	107,9
Kartoshka	23,6	23,1	52,1	52,5	54,3	230,0	235,1
Ovosh	82	35,8	66,8	73,9	81,3	99,1	227,1
Paliz	61,5	24,4	39,4	47,7	30,9	50,2	126,6
Miyue	33,5	17,8	20,3	23,1	23,9	71,3	134,3
Jon`ishqa	55,7	32,9	35,1	40,2	42,6	76,5	129,5
Silos ushin egilgen ma`kke	63,5	27,0	61,7	66,6	67,9	106,9	251,5
Bir siyirdan aling`an sut, kg	1389	770	892	722	742	53,4	96,4
1 bas siyir aling`an kil, bas	43	40	43	47	47	109,3	117,5
1 bas sawliqtan aling`an qozi, bas	94	75	94	94	96	102,1	128,0
Bir qoydan aling`an ju`n, kg	1,02	1,2	1,1	1,1	1,1	107,8	91,7
Bir qoydan aling`an go`sh, kg	49,S	48	48,5	49,2	50,1	100,6	104,4

Suwg`arilatug`in jerlerdin` meliorativlik jag`dayin jaqsilaw ushin to`mendegi ilajlarg`a itibar beriw za`ru`r:

- kollektor-drenaj shaqapshalarin o`z waqtinda ha`m sapali tazalaw ha`m de belgili da`rejede rekonstruktsiya qilip bariw;

- ha`r bir jer maydani konturinin` ko`lemi, reliefi, shorlaniw da`rejesi siyaqli ko`rsetkishlerdi itibarga alg`an halda topiraq qatlamlarinin` shorlaniwin kemeyttiriwdi joqari da`rejede alip bariw maqsetinde suwg`arilatug`in suwlardi o`z waqtinda normada, sonday-aq, sheklerge beriw usilina tiykarlang`an halda a`melge asiriw;

- jan`a magistral ha`m xojaliqlar-ara suwg`arilatug`in suwlari quyilatug`in ha`m ag`izip jiberiletug`in qurilmalar ashiw ha`m de a`meldegilerdi o`z waktinda rekonstruktsiya qiliw;

- awil xojaliq, eginlerinin` o`siwi (vegitatsiya) da`wirinde agrotexnikaliq

ilajlardi o`tkiziw mu`ddeti ha`m qag`iydalarina, a` sirese eginlerdi suwg`ariw ha`m to`gin beriw usillarin normativ da`rejede mu`ddet ko`z-qarasinan bir-birine baylanisli ra`wishte du`ziwge qatan` a`mel qiliw za`ru`r a`meliy a`hmiyetke iye.

Ju`da` shor basqan jerlerdi juwiw ushin norma boyinsha bir gektar jerge 6-6,5 min` kubometr ko`lemde suw sarplaw na`zerde tutilg`an. Ko`p g`ana xojalilardin` damba usilinda tap usi suwdan bir ma`rte paydalaniwlari na`tiyjesinde suwlar keskin ra`wishte shor jerge betine shig`ip, bug`an deyin bar bolg`an suw ko`lemin ja`ne de ko`beyttiredi. Bunin` u`stine ilimiy tiykarlang`an almaslap egiwdin` aqirg`i, suw defitsitligi, zu`ra`atti teriwdegi keshigiw, gu`zgi aydaw, a`irese teren` aydaw sapasinin` pa`sligi eginler o`nimdarlig`inin` o`yiwine qatan` ta`sir ko`rsetedi. Joqarida atap o`tilgen unamsiz jag`daylardi joq etiw menen bir qatarda tuqimshiliq. Ma`deniyatina ayriqsha itibar qaratiw lazim. Bolmasa, biyday ha`m basqa eginlerdin` aymak sha`rayatina sa`ykes keletug`in tez piser, o`nimdar, jerlerge shidamli sortlarin engiziw o`nimdarliqti ko`teriwde bag`dar esaplanadi.

Atap o`tiw lazim, Qaraqalpakstan Respublikasinda awil xojaliq eginleri o`nimdarlig`i ha`m sharwa mallari o`nimdarlig`inin` pa`seyiwi, sonday-aq, bar bolg`an o`ndiristin` potentsialinan paydalaniw na`tiyjesinin` kemligi jalpi o`nimnin` o`siw pa`tlerinin` pa`seyiwine alip keldi. Na`tiyjede miynet sarpi o`sip ketti.

Analiz kilinip atirg`an da`wirde tiykarig`i o`nim tu`rleri boyinsha o`nim birligin jetistiriw ushin jumsal g`an miynet sarpi sezilerli da`rejede artqan. Izleniwler na`tiyjesinde bunin` tiykarig`i sebepleri sipatinda awil xojalig`i eginleri ha`m sharwa mallari o`nimdarlig`inin` pa`seyiwi ha`m de son`g`i jillarda o`ndiristin` tiykarig`i qurallarinin` jeterli da`rejede jan`alanbag`anlig`i esabinan ju`z bergenligi aniqlandi. Na`tiyjede tiykarig`i awil xojalig`i o`nimleri qolda orinlanip, bul jag`day miynet o`nimdarlig`inin` keskin pa`seyiwine sebep bolg`an. Bunnan tisqari investin`iya karjilarinin` kemeyip ketiwi jerlerdi, meliorativlik jag`dayinin` ha`m basqa imaratlardi rekonstruktsiya qiliw, ken`eyttiriw ha`m texniqaliq qatan` qayta u`skenelewdi jaqsilawg`a unamsiz ta`sir etti.

Paxtashiliqta mexanizatsiya qurallarining to'men engiziliwi natijesinde o'nimdarliqti asiriv ushin zarur bolgan agrotexnikaliq ilajlari o'z vaqtida ham sapali. orinlanbay qalmaqta. Bul tarawda asirese ko'p qarajet talap qilaturin paxta teriminde 2013 jilda qol miyneti xojaliqlar boyinsha 70-90 protsentti du'zdi. Qaraqalpaqstanda topiraq quramin kem buzaturin shinjirli aydaw traktorlari jetkizip beriv talap da'rejesinde sheshilmesten qalmaqta. Bul jag'day mashinalar ham aspab-uskenelerden natijeli paydalaniw, awil xojalig'i islerin o'z vaqtinda atqariw imkaniyatlarin sheklep qoyip atirg'ani sebepli ham awil xojalig'i o'nimlari o'nimdarlig'i, miynet o'nimdarlig'i ham islep shig'ariw natijeliliginin pa'seyiwine alip keldi.

- Ma'selen analiz etilip atirgan dawirde Qaraqalpaqstan respublikasi awil xojalig'inin texnika menen tamiyinlengenlik da'rejesi traktorlar sani boyinsha 56 protsentke, at ku'shinde qarag'anda barshe energetika quwatlari 71 protsent, bir xizmetker esabina 43.7 protsent, egin maydaninin har 100 gektari esabina 34,1 tsentnerge kemeyip ketken. Energetika quwatlarinin pa'seyiwi, bar islep shig'ariw potentsialinan paydalaniwdag'i natijenin pa'stligi sebepli ju'zege kelgen jag'day, sonday-aq, aymaq ekologiyasinin jaman bolivi awil xojalig'i o'nimlerin jetistiriv patlerinin pa'seyiwine alip keldi.

1.4. Respublikamiz awil xojalig'in rawajlandirivda tiykarg'i o'nim turlerin jetilistiriv jag'daylari

Paxtashiliq Qaraqalpaqstanda awil xojalig'inin tiykarg'i tarawlarinin biri bolip esaplanadi. O'zbekstannin barliq aymaginda bolg'ani siyaqli, Qaraqalpaqstanda da paxtashiliq en' buring'i kasiplerdin biri. Bul jerde ko'pshilik awil xojalig'i kaxanalari paxtashiliqqa tiykarlang'an. Respublika aymag'inda paxta o'nimlerin, paxta talasin jetistirivshi agrosanaat kompleksi jaratilg'an, shigitten paxta mayin islep shig'ariw zavodlari qurilg'an. Paxta talasi Qaraqalpaqstanda eksport qilinatug'in tiykarg'i o'nim esaplanadi. May, sheluxa, kir sabin ham basqa o'nimler de islep shig'ariladi. Bular qon'si G'a'rezsiz

Ma`mleketler awqami ma`mleketlerinde ju`da` joqari talapqa iye o`nimlerden esaplanadi.

Qaraqalpaqstan Respublikasında paxta talasin qayta isleytug`in ka`rxanalar da islep turipti. Paxta jetistiriletug`in ha`r bir oblastta paxta tazalaytug`in zavodlar bar. Olar da texnikaliq ta`repten qayta ta`miyinleniwi za`ru`r. Investitsiya ornina usi zavodlar ushin jan`a a`sbap-u`skeneler satip aliw maqsetke muwapiq.

Paxta o`zinin` a`hmiyetine qaray sanaat ushin da, xaliq xojalig`i ushin da g`a`lle, ko`mir, temir, neft, qazilma bayliqlar menen ten` qatarda turadi. Paxtadan 200 ge jaqin ha`r tu`rli aziq-awqat o`nimleri islep shig`ariladi. A`sirese paxta shitinan tigiletug`in ko`ylekler, joqari sortli, bekkem sapali jipler ha`m basqa xojaliq buyimlari du`nyadag`i barliq xaliqlar talabi ushin en` za`ru`r o`nimler bolip esaplanadi. Eger besinshi sort paxtanin` 1 tonnasinan (orta talali sort) 8620m² gezleme islep shig`ariw mu`mkinshiligini esapqa alsaq, paxtanin` og`ada qimmat baha, xaliq xojalig`i tarawlari ushin og`ada u`lken a`hmiyetke iye egin ekenligini an`law mu`mkin. Awil xojalig`i o`nimlerin jetistiriw sistemasinda joqari sapali paxta tayarlaw jag`dayin bekkemlew ha`m bunda bazar talaplarini esapqa aliw, tarawdin` en` a`hmiyetli waziypalarinin` biri bolip esaplanadi. Soni da aytip o`tiw kerek, ha`zirgi waqitta paxtashiliq iliminin` rawajlanishi bazar qatnasiqlarina o`tiw, paxta shiyki o`nimi ko`lemin ko`beytiriw waziypasi belgilenip qoyilmaqta. Da`n, sheker ha`m basqa tutiniw tovarlarini barter usilinda almasiwi tiykarinda paxta talasi talap etiledi. Paxta jetistiriwdi ko`beytiriw o`z-o`zinen respublikadag`i o`ndiris quwatinin` artiwini aqilg`a muwapiq paydalaniwdi, xaliqtin` jumisi penen ta`miyinleniwini, jumissizliqtin` kemeyiwine alip keledi.

Sonin` menen birge paxta jetistiriwdin` rawajlanishi awil xojaliq tarawindag`i basqa ha`r tu`rli rawajlanishlarga da ken` jol ashadi. Aziq-awqat o`nimlerinin` artiwini, a`sirese sharwashiliqtin` rawajlanishi, ot-jem eginlerinin` ko`beyiwi jer maydanlarinin` almaslap egiwge maslasiwini jaqsilaydi, ta`biyiy jaylawlardin`, pishenliklerdin` ko`beyiwini ta`miyinleydi. Ha`zir bul ko`rsetkishtin` tek g`ana yarimi jetistirilmekte.

Son`g`i jillarda paxta jetistiriwde de, bul tarawdin` barliq zvenolarında da jumis ko`rsetkishlerinin` to`menlep ketkenligin ko`riw mu`mkin.

Respublikamızdag`i paxtashiliq tarawındag`i jetistiriletug`in o`nim ko`leminin` to`menlep ketiwinin` tiykarg`i sebebi keyingi jillarda jerlerdin` shorlaniwi, suwdin` jetispewshiligi na`tiyjesinde paxta egisliklerinin` maydani ha`m olardan alinatug`in o`nimlerdin` ko`lemi bir qansha kemeydi. Respublikamızdin` ta`biyiy ha`m ekologiyaliq jag`daylarına sa`ykes keletug`in ayirim diyqanshiliq eginlerin egiw isleri alip barilmaqta. Misal ushin paxta maydanlarinin` 16 min` gektarg`a (yag`niy 10,7%ke) qisqariwi, bul egin o`nimdarlig`ina salistirg`anda 29,4% ke kemeyip ketiwi na`tiyjesinde uliwma o`nimdarliq 37%ke tu`sip ketti. Ortasha o`nimdarliq ja`miyet kooperatsiya xojaliqlarında 16,4 ts/ga ni, fermer xojaliqlarında bolsa 17,3 ts/ga ni quradi.

Uliwma alg`anda respublikada paxta jetistiriw ma`deniyatındag`i jumislar belgilengen waziypalarg`a ele toliq juwap bermeydi. Bir neshe awil xojalig`i ka`rxanalarında ha`m fermer xojaliqlarında suwg`arilatug`in jerlerden u`nemli paydalaniw, texnika ha`m tuqimlardi o`z waqtında ha`m ornında isletiw, o`ndiris quwatlılig`inan, miynet ha`m finansliq resurslardan paydalaniwdi jeterli da`rejede dep bolmaydi.

Xojaliq xizmetin ju`rgiziwde suwdin` jetispewshiligi, ta`biyat qolaysizliqlari siyaqli ku`tilmegen jag`daylardin` da unamsiz ta`siri ko`p boldi. Biraq en` tiykarg`i sebeplerden - bundag`i texnologiyaliq ha`m sho`lkemlesken ekologiyaliq jag`daylardin`, jumisti sho`lkemlestiriwdegi sapsiz ha`m ma`deniyatsiz xizmetlerin ko`rsetiw mu`mkin.

1996-1999-jillarda zu`ra`atliligi biraz to`men bolg`an xojaliqlardi o`nimli xojaliqlarg`a aylandiriw boyınsha biraz jumislar islengen.

Ko`p g`ana awil xojalig`i ka`rxanalarında, xojaliqlarda paxta o`nimdarlig`i ha`zirshe joqari da`rejede rawajlanip atir dep ayta almaymiz. Respublika rayonlarinin` xojaliqlarında son`g`i jillarda o`nimdarliq ju`da` to`menlep ketken. Izertlenip atirg`an rayon xojaliqlarında o`nimdarliqtin` o`siw da`rejesi ha`r tu`rli

ob`ektiv ha`m sub`ektiv sebeplerge baylanisli. Ko`p g`ana awil xojalig`i ka`rxanalarida egin maydanlari topirag`inin` buziliwi na`tiyjesinde o`nimdarliq kemeyip ketkenligin, almaslap egiw ta`jiriybeleri qollanilmay atirg`anlig`i, ja`ne basqalarida jan`a jerler o`zlestirilgenligin, sog`an jarasa mineral to`ginlerdin` tiykarg`i tu`rlerin qollaniwinin` buzilg`anlig`in ko`riw mu`mkin. Qaraqalpaqstan topiraqtaniw institutinin` mag`liwmatlarina qarag`anda, egin maydanlarinin` 70 protsentinde egin maydanlarinin` sapasi buzilg`anlig`in, derlik barliq dalalar shorlang`anin ko`riwimiz mu`mkin. Bunnan tisqari gu`zgi-qisqi jumislardin`, islew beriw, shu`digarlaw, suwg`ariw siyaqli jumislardin` o`z mu`ddetinde izbe-iz islenbegenligin aytip o`tiw lazim. Jiyin-terim waqtında o`nimdarliqtin` to`menlewi yaki nabitshiliq sebepli de ko`rsetkishler to`menlep ketken. Shan`araqliq kesip alip islewshilerde miynetti sho`lkemlestiriw, o`ndiristin` ha`r qiyli tu`rlerin qollaniw, xojaliq esabin ju`ritiwde qa`te-kemshiliklerge jol qoyiw jag`daylari ushirap turadi. Paxta jetistiriwdin` to`menlewi menen birge paxtashiliqtin` ekonomikalıq na`tiyelilik ko`rsetkishleri de o`z-o`zinen to`menlep ketken.

«Awil ha`m suw xojalig`i ministrliq»ne qarasli xojaliqlar esabına jetistirlgen paxta o`nininin` ekonomikalıq na`tiyeliligin analiz islegenimizde, paxta tarawlari boyınsha belgilengen egislikler maydani 2013-jilg`a kelip 2008-jilg`a salıstirg`anda 12589 ga g`a kemeygen. Bunin` tiykarg`i sebebi bizin` respublikamızdag`i jerlerdin` shorlanıwi ha`m suwdin` jetispewshiligi esabınan haqiyqiy egislik maydanlari kemeymekte. Egislikler maydaninin` kemeyiwi na`tiyjesinde paxtadan alinatug`in uliwma o`nimlerdin` ko`lemi biz analiz islegen jıllar (2000-2013) aralig`ında 813770 tonnag`a kemeygen. Paxta jetistiriwdegi artıqsha qa`rejetlerdin` sarplanbawi ha`m o`ndirislik shig`inlardin` bahasinin` artıwi na`tiyjesinde 1 tsentner paxtanin` o`zine tu`ser bahası 2000-jilg`a qarag`anda 2013-jilg`a kelip 112214 sumg`a qimbatlag`an. Uliwma paxtashiliq tarawlari o`ndirislik shig`inlardin` o`zin-o`zi o`temewi na`tiyjesinde xojaliqlar ziyang`a ushirag`an.

Son`g`i jillarda respublikada miynet resurslarinin` tiykarg`i tutiniwshisi paxtashiliq tarawi bolip kelmekte. Sebebi tarawdin` rawajlaniw da`rejeleri ju`da` joqari ko`rsetkishlerge iye bolip, rayonlardag`i materialliq o`ndiris penen ba`nt bolg`anlardin` u`shten bir bo`legi mine usi tarawda miynet etedi. Son`g`i jillarda rawajlaniw da`rejelerinin` keskin to`menlewi, ja`miyet xojaliqlarina ko`plegen texnikanin` satip aliniwi ha`m basqa jag`daylar sebepli paxtashiliqta ba`nt bolg`anlar saninin` o`siw imkaniyatlari derlik jog`aldi.

Paxtashiliq jumislarinin` zamanago`y texnika menen ta`miyinlenip atirg`anlig`i ha`m mexanizatsiyalastirip atirg`anlig`i sebepli awil xojalig`inda ba`nt bolg`an jumisshi ku`shin jedel ra`wishte qisqarttirip bariwg`a tiykar bar dep aytiw mu`mkin. Soni da aytip o`tiw kerek, keyingi jillarda awillarda miynetke jaramli xaliqtin` sani biraz o`sti. Bul bolsa miynet resurslarinan paydalaniw mashqalasinin` ja`ne de keskinlesiwine, paxtashiliqta da, awil xojalig`inin` basqa da tarawlarinda, o`ndiris, miynet na`tiyjeliliginde de o`siw to`menledi. Bul faktlerden sonday sheshim shig`ariw mu`mkin: eger paxtashiliq tarawindag`i u`lken resurs ha`m rezerv imkaniyatlarin ashiv ushin, azg`ana qa`rejet sarplap, miynet na`tiyjeliligini asiriw ha`m bul jumisti barliq ja`miyet xojaliqlarinda itibarg`a alinsa, o`ndiris na`tiyjeliliginin` artiw turg`an ga`p. Bazar ekonomikasi qatnasiqlarina o`tiw da`wirinde xojaliq ju`ritiw, rawajlaniw jollarin izlew, bar resurslardan aqilg`a muwapiq paydalaniw, paxtani egiw, olarg`a islew beriw, o`nimdi qayta islew, saqlaw ha`m satiwg`a shekem bolg`an barliq basqishlarda potentsial imkaniyatlardan paydalaniw, solar na`tiyjesinde joqari ko`rsetkishlerge erisiw mu`mkin. Son`g`i 3 jil ishinde respublikamiz diyxanlarinin` ma`mleket aldinda o`z aldina qoyg`an minnetlemelerin orinlawi respublikamizdag`i son`g`i jillardag`i paxtashiliq tarawinda joqri jumislardin` alip baralip atirg`anlig`inan derek beredi.

II-BAP. REGIONIMIZDIN` AWIL XOJALIG`I O`NDRISININ` EKONOMIKALIQ NA`TIYJELILIGI HA`M QA`NIGELESTIRIW DA`REJESI

2.1. Awil xojalig`in rawajlandiriwda investitsiyaliq bag`darlardin` a`hmiyeti ha`m orni

Respublika awil xojalig`ina sarplanip atirg`an kapital, alip kelinip atirg`an zamanago`y texnika ha`m texnologiyalar, «nou-xau»lar usi kompleks quramin qayta payda etiw mu`mkinshiligin beredi. Bul jag`day siyasiy ha`m ekonomikalik bekkemlikti, ekonomikalik o`siwdi ta`miynlewde u`lken a`hmiyetke iye. Solay eken, shet ellik qa`rejetler, sherikler ushin turaqli siyasiy, huqiqiy ha`m ekonomikalik qatnasiqlardin` barlig`i, olar tartqan resurslardan alinatug`in da`ramatlardin` nizamlarda belgilengen bo`leginin` alip shig`ip ketiliwinin` nizamliq kepillengenligi ju`da` u`lken a`hmiyetti iyeleydi.

O`zbekstan Respublikasi Prexidentinin` «Tuwridan-tuwri shet ellik investitsiyalardi tartiwdi xoshametlew barisindag`i qosimsha ilajlar tuwrısında»g`i pa`rmani arqali tuwridan-tuwri shet ellik investitsiyalardi tartiwda bir qansha saliq jen`illikleri berildi.

G`a`rezsizlik jillari O`zbekstanda ekonomika tarawinda u`lken quramali investitsiyaliq o`zgerisler a`melge asirildi. Sonday-aq, agrar tarawinda huqiqiy, sho`lkemlesken ha`m ekonomikalik o`zgersiler de usilar qatarinda. A`sirese, ma`mleketti aziq-awqat penen ta`miynlew barisinda da u`lken na`tiyjelerge erisildi, awilda ko`p ukladli mu`lkshilikke tiykarlang`an xojaliq mexanizimi payda etildi.

Prezidentimiz de Oliy Ma`jilistin` Nizamshiliq palatasi ha`m senattin` qospa ma`jilisindegi bayanatinda awil xojalig`inda bar mashqalalarg`a tiykarlag`i itibardi qaratiw kerekligi haqqinda toqtalip, «Aldin, jerge iyelik etiwdi tu`rlendiriw, jer o`nimdarlig`in asiriw, awil xojalig`in zamanago`y texnika menen ta`miynlew, fermer ha`m diyxan xojaliqlarina ken`jol aship beriw, olardi qollap-quwatlaw, uliwma awil xojalig`i sistemasin bu`gingi ku`n da`rejesine ko`teriw ilajin ko`rmes ekenbiz, erten` bunnan da ko`birek mashqalalarg`a dus kelemiz» dep aytip o`tti.

Awil xojalig`indag`i mashqalalardi sheshiwidin` a`hmiyetli faktori ha`m

jag`daylarinan biri, bul investitsiya aktivligin ja`nede ku`sheytiriwden ibarat. Awil xojalig`inda tek g`ana institutsional o`zgerislerdi a`melge asirip g`ana qalмай, ba`lki bul tarawg`a ken` qamrawli investitsiyalardi alip kiriw kerek. Sol sebepli, investitsiyalardi awil xojalig`ina ken` ko`lemde jollaw ushin qolay jag`daylardi payda etiw ha`zirde ma`mleket ta`repinen a`melge asirilip atirg`an agrar siyasattin` tiykarin payda etiw kerek.

Investitsiyalar awil xojalig`in turaqli rawajlandiriwda a`hmiyetli faktor bolip, ol ken`eytirilgen ta`kirar islep shig`ariw tiykarin payda etedi. Awil xojalig`i tarawinda na`tiyjelilikke erisiw, miynet o`nimdarlig`in asiriw, qol miynetin qisqartiw, o`nimnin` o`zine tu`ser bahasin kemeytiw, awil xalqi turmis da`rejesin ja`nede asiriwda, qalaberse, ma`mleketin` aziq-awqat ta`miynatinda investitsiyalardin` a`hmiyeti ju`da` u`lken.

Izertlew na`tiyjeleri sonni ko`rsetedi, awil xojalig`inda (makro ha`m mikro da`rejede) investitsiyaliq protsesslerdin` o`zine say a`hmiyetleri bar bolip, olardin` sebepleri ha`m aqibetleri to`mendegilerden ibarat:

- bazar ekonomikasina o`tip atirg`an ma`mleketlerge say bolg`an uliwma nizam ha`m o`zgeshelik, bul awil xojalig`inda investitsiyaliq aktivliktin` keskin kemeyiwi. Investitsiyaliq o`zgeristi ja`nede teren`lestiriw menen bir qatarda, awil xojalig`inda na`tiyjelilikti asiriw, investitsiyalardi ken` tartiw en` aktual mashqala bolip qalmaqta. A`sirese, u`lken qa`rejet talap etiletug`in ma`selelerden biri, jerdin` o`nimdarlig`in asiriw, suw xojalig`i ob`ektlerin on`law, tiykarg`i fondlardi qayta islew ma`mleket ushin da, awil xojaliq ka`rxanalari ushin da ju`da` aktual. Tiykarg`i fondlardin`, birinshi gezekte mashina traktor parkinin` ju`da` eskirgenligi (ayirim xojaliqlarda 100 protsent texnika yizikalig ta`repten eskirgen), ma`mleketin` aziq-awqat ta`miynatina tuwridan-tuwri ta`sir ko`rsetiw mu`mkin;

- institutsional o`zgerisler na`tiyjeleri awil xojalig`in investitsiyalawda quramali ha`m texnologiyaliq ta`repten tu`pten burilis jasaw za`ru`rligin talap etpekte. Ma`mleketin` investitsiyaliq protsesslerindegi orni belgili da`rejede saqlanip qalag`ani jag`dayinda, tiykarg`i itibardi finanslastiriwdin` ma`mleketlik

emes usullarin ken` qollaniwg`a qaratiw kerek. a`sirese, bank ha`m finans sistemasin, xojaliqlar ma`plerin itibarg`an alg`an jag`dayda reformalastiriw, bank kredit tu`rlerine ken` jol ashıp beriw, fermerlerge da`slepki kapitaldi payda etiwde mikrokreditlerdi u`stirtin rawajlandiriw, finansliq turaqliliqqa erisiw arqali xojaliqlardin` o`z qa`rejetlerinen paydalaniwg`a qolayli mu`mkinshilikler jaratiw kerek;

- investitsiyalardi aldin, tiykarg`i fondlardin` aktiv elementleri bolg`an mashina-traktor parklerin ken`eytiriwge qaratiw kerek. 1995-2010 jillarda tiykarg`i fondlardin` aktiv elementlerine bag`darlang`an investitsiyalar ko`lemi derlik bir neshe ma`rte kemeygenligin itibarg`a aliw kerek;

- awil xojaliq o`nimleri menen basqa taraw o`nimleri ortasindag`i bahalar kelispewshiligi na`tiyjesinde ko`pshilik xojaliqlar o`z qa`rejetlerinin` biraz bo`legin jog`altti, rentabellik da`rejesi tu`sip ketti. Mashina-traktor satip aliw qa`bileti keskin kemeydi, sol sebepli tiykarg`i fondlardi, a`sirese, onin` aktiv elementlerin satip aliw olardi jog`altiwg`a qarag`anda derlik 2-3 ma`rte kemeydi;

- awil xojaliq ka`rxanalardi investitsiyalawdin` a`hmiyetli ishki dereklerin, amortizatsiya fondinan paydalaniw keskin kemeydi ha`m ol derlik o`z waziypasin orinlamay qoydi. Agrar tarawda na`tiyjeli amortizatsiya siyasati islep shig`ilmag`anlig`i sebepli, onin` qa`rejetlerinen aylanba fondlardi ha`m basqa qa`rejetlerdi qaplaw ushin paydalanildi. Bar amortizatsiya qa`rejetleri ko`lemi kemligi sebepli tiykarg`i fondlardi qayta islew waziypasin orinlay almaydi;

- xojaliqlardi mashina-traktor menen ta`miynlewde sho`lkemlesken ha`m ekonomikalıq mexanizmler toliq tu`rlenbegen. Payda etilgen mashina-traktor parkleri, xizmet ko`rsetip atirg`an mashinasazliq ka`rxanalari menen o`z-ara ma`pli sheriklik baylanislari jolg`a qoyilmag`an. Mashina-traktor parkleri xizmet bahalari joqari, xizmet ko`rsetiw sapasi bolsa pa`sliginshe qalmaqta. Olar ortasinda du`zilgen sha`rtnamalardin` orinlaniwi talapqa juwap bermeydi;

- agrar tarawda a`melge asirilatug`in institutsional o`zgerisler mashina ha`m traktorlarga bolg`an texnikaliq ha`mde texnologiyaliq talaplardi belgili da`rejede

qaytadan ko`rip shig`iwdi talap etedi. Bunnan tisqari, fermer ha`m diyxan xojaliqlarinin` tez rawajlaniv mu`na`sibeti menen u`lken bolmag`an maydanlarda texnikani isletiw za`ru`rligi sebepli, awil xojalig`inda ma`wsimlikke ja`nede itibar qaratiw, ele finansliq ta`repten quwatli bolmag`an fermer ha`m diyxanlar ushin a`piwayi, iqsham ha`m shidamli texnikani jaratiw ma`selesi de tiykarg`i aselelerden bolip tur;

- awil xojalig`inda ilim jetiskenliklerinen paydalaniw da`rejesi ju`da to`menliginshe qalmaqta. Respublikanin` ta`biyiy-iqlimli, jer ha`m suw perspektivasina, tu`rli xojaliq ju`rgiziw mexanizmine sa`ykeslengen jan`a ha`m aldin`g`i texnikani jaratiw, oni praktikada qollaniw ushin ilimiy izleniwlerdi ken`eytiw, proektler du`ziwdi sho`lkemlestiriw kerek;

- agrar sektor shet el investitsiyalari en` kem bag`darlang`an taraw bolip qalmaqta. Du`nya ju`zi banki, Xaliq araliq valyuta fondi, Aziya rawajlaniv banki ha`m basqa xaliq araliq finansliq sho`lkemler ta`repten a`melge asirilib atirg`an, investitsiya proektleri 510 mln. AQSh dollarin payda etedi. Shet el investitsiyalarin awil xojalig`ina alip kiriw ushin bar mu`mkinshilik ha`m perspektivadan na`tiyjeli paydalanilmay atir;

- tiykarg`i fondlardi qayta ta`mirlewde bazar infrastrukturasi u`lken a`hmiyetke iye. A`sirese, xojaliqlardin` to`lew quwati to`menligin itibarg`a alatug`in bolsaq, lizing kompaniyalarinin` rawajlanivi xojaliqlardi mashina-texnika menen ta`miynlewde tiykarg`i bag`dar bolip esaplanadi. Ha`zir respublikada 20 dan artiq investitsiya xizmetleri bazarinda firma ha`m kompaniyalar xizmet ko`rsetpekte. Tek g`ana finansliq lizing tiykarinda 2005-2010 jillarda O`zbekstan Respublikasinin` awil xojaliq ka`rxanalarina 4197 tu`rli markadag`i traktorlar, 273 awil xojaliq mashinalari, 500 «keys-2022» tu`rli paxta teriw mashinalari jetkizip berildi. Biraq bul tarawda ele de islenbegen bir qatar mashqalalar bar.

Joqarida aytip o`tilgen awil xojalig`inda investitsiyaliq protsesslerdin` o`zine sa`ykes a`hmiyetlerinen kelip shiqqan jag`dayda. Investitsiyaliq aktivlikti

asiriwdin` tiykarg`i bag`darlari to`mendegilerden ibarat:

- birinshiden, investitsiyaliq aktivlikti asiriw awil xojalig`inda turaqli o`siwdi ta`miynlewshi a`hmiyetli faktor. Makroekonomikalig da`rejesinde ma`mleket investitsiyaliq protsesslerdi ilimiy tiykarlang`an bahalardin` tu`rleniwine, kredit, saliq. Ilimiy texnika ha`m amortizatsiya siyasatin a`melge asiriw, investitsiyaliq programmalarda awil xojalig`ina o`z aldina itibar qaratiw, isbilermenlikti, a`sirese, fermerlerdi qollap-quwatlaw, infrasistemani talapqa sa`ykes tu`rde rawajlandiriw arqali basqariwi kerek;

- ekinshiden, bir-biren o`z-ara baylanisli bar awil xojalig`i ha`m sanaat tarmaqlari ortasindag`i, investitsiyalardin` islep shig`ariw ha`m texnologiyaliq qurami, tiykarg`i fondlardin` aktiv ha`m passiv elementleri ortasindag`i qatnaslardi optimallastiriw kerek;

- u`shinshiden, makroekonomikalig da`rejede xojaliqlardi g`a`rezsiz is ju`rgiziwleri ushin jag`day jaratiw, bank-finans sistemasin sho`lkemlestiriw arqali finansliq xizmetlerdi jaqsilaw, da`ramtlardi asiriw arqali o`z qa`rejetleri esabinan tiykarg`i fondlardi ta`miynlewdi jolg`a qoyiw, amortizatsiya fondlarin maqsetli isletiwdi ta`miynlew, shet el investitsiyalarinan ken` paydalaniw ushin qolayli ortalig jaratiw kerek;

- to`rtinshiden, awil xojalig`i talaplarina sa`ykes keletug`in mashina-texnika resurslari bazarin tu`rlendiriw, ilimiy-texnika jetiskenliklerin praktikada qollaniw, buyirtpashi ha`m islep shig`ariwshi ha`mde xizmet ko`rsetiwshiler ortasindag`i sha`rtnamalardi toliq a`melge asiriwg`a erisiw kerek;

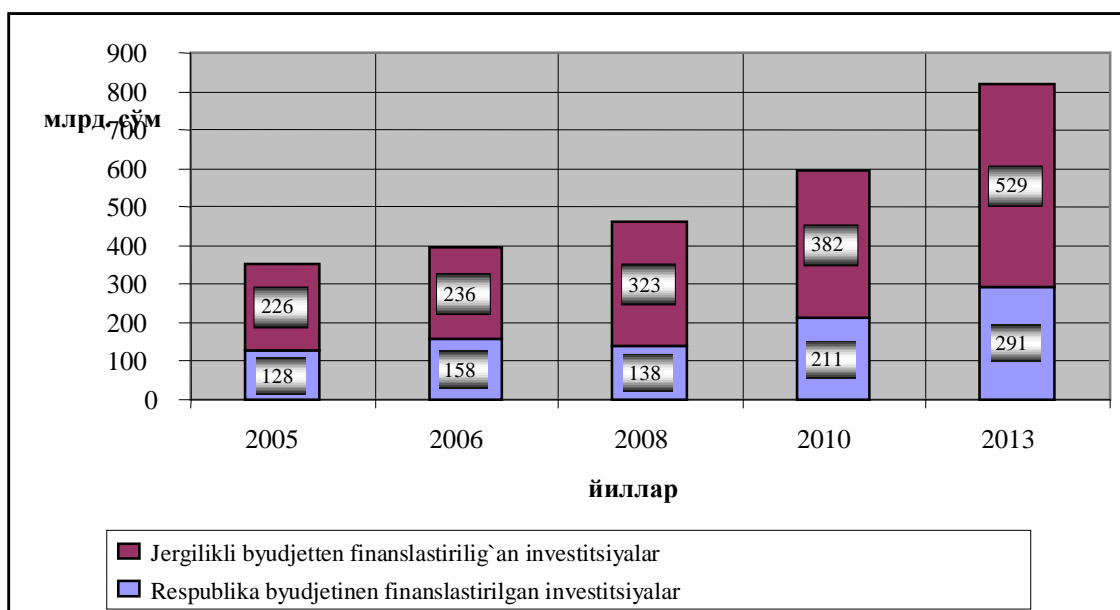
- besinshiden, menshiklestiriwdi ha`m mu`lkti ma`mleket qaramag`inan shig`ariw programmasina tiykarlang`an halda, ekilemshi awil xojaliq texnikasi bazarin tu`rlendiriw, investitsiyaliq ma`jbu`riyatlarg`a tiykarlanip sanaat ka`rxanalarindag`i a`sbap-u`skeneler, mashinalardi xojaliqlarg`a texnikani ta`mirlew bazasin rawajlanlandiriw ushin biypul beriw maqsetke muwapiq.

Investitsiyaliq protsessti aktivlestiriw tiykarg`i bag`darlarinin` praktikada ha`reket etiw awil xojalig`inin` jaqin keleshekte turaqli rawajlaniwinda u`lken

a`hmiyetli rol oynaydi.

Ekonomikamizdag`i quramliq o`zgerislerdi a`melge asiriw ha`m oni modernizatsiya qiliw barisinda strategiyaliq za`ru`r rol oynaytug`i proektlerdi a`melge asiriw, birinshi na`wbette, islep shig`ariw infrastrukturasin qa`lipletirwde bunnan eki jil aldın sho`lkemlestirilgen, bu`gu`ngi ku`nde 3 milliard 200 million AQSh dollarinan artıq ustav fondına iye bolg`an O`zbekstan Tikleniw ha`m rawajlaniya fondi xizmetine u`lken a`hmiyet berilmekte. Jaqın keleshekte usi Fond aktivlerin 5 milliard dollarg`a jetkiziw na`zerde tutilmaqta. O`tken eki jil da`wirinde onlap iri sanaat ha`m infrastruktura imaratların finanslastiriw ha`m birgelikte finanslastiriw ushin Fond ta`repinen 550 million AQSh dollarinan ziyat mug`darda kreditler ajiratildi.

Investitsiya protsesslerine ma`mleket byudjetinen finanslastirilgan derekler dinamikasi (mlrd. swm)

1-su`wret

2.2. Awil xojalig`ında a`melge asirilip atirg`an ekonomikalıq reformalar ha`m finansliq jaqtan qollap-quwatlaw

Respublikamız awil xojalig`ında basqishpa-basqish a`melge asirilip atirg`an ekonomikalıq reformalardıń barisin analizlew tiykarında olardıń to`mendegi tiykarig`i bag`darların ajiratıp ko`rsetiw mu`mkin:

- mu`lkli ha`m qo`lemlı reformalar;
- jerden paydalaniw boyınsha reformalar;
- suw ha`m suwdan paydalaniw mu`na`sibetlerindegi reformalar;
- finans-kredit, salıq ha`m qamsızlandırıw tarawındag`i reformalar;
- baha sistemasındag`i reformalar.

Agrar tarawda a`melge asirilip atirg`an **mu`lkli-qo`lemlı reformalarda** birinshi na`wbette mu`lkı ma`mleket qaramag`ınan shig`ariw ha`m menshiklestiriw, tu`rli mulk formalarında, en` a`wele jeke mu`lkshilikke tiykarlang`an xojalıq ju`ritiw formaların ja`riyalawg`a za`ru`r itibar qaratıldı. Ekonomikalıq reformaların` da`slepki basqıshlarında-aq, ziyan ko`rip islep atirg`an shirket xojalıqların basqıshpa-basqısh juwmaqlap, fermer xojalıqlarına aylandıriw boyınsha u`lken ko`lemlı reformalar a`melge asirildi. Bul reformalar na`tiyjesinde 1999-2007-jıllarda ja`mi 2102 keleksheksiz shirket xojalıg`i basqıshpa-basqısh jawilip, olardıń tiykarında 158738 fermer xojalıg`i sho`lkemlestirildi.

Puxta oylang`an da`stu`r tiykarında 2008-2010-jıllar dawamında o`tkerilgen muwapiqlastiriw barisi na`tiyjelerine baylanisli fermer xojalıqlarınin` jer maydanları ko`lemi muwapiqlastirildi.

Bul bag`darda fermer xojalıqlarınin` ekonomikalıq o`nimdarlıg`in o`siriwge imka`n jaratiwshi to`mendegi usıllar itibarg`a alindi:

- fermer xojalıqları erkindegi jer maydanlarınan tikkeley konturlarda, jeke ta`rtipte maqsetli ha`m tabisli paydalaniwdi ta`miynlew;

- fermer xojalıqlarınin` qaysi tarawg`a qa`nigeleskeni ha`m ma`mleketimizdin` tu`rli aymaqlarındag`i xalıq tig`izlig`in itibarg`a aliw;

- suw ha`m basqa zat resursların tejeytug`in jan`a agrotexnologiyalardı qollaniwg`a qolay sharayat jaratiw;

- optimallastirilg`an fermer xojalıqlarınin` kompleks mexanizatsiyalasiwi boyınsha finanslıq imkaniyatların ken`eytiw;

- ziyan menen islep atirg`an ha`m o`zin aqlamay atirg`an kishi fermer xojaliqlarinin` xizmetine shek qoyiw.

A`melge asirilg`an muwapiqlastiriw barisi na`tiyjesinde, 2013-jil juwmag`i boyinsha, respublikamizdag`i fermer xojaliqlarinin` sani 215 776 dan 66134 ke yamasa 69,4 payizg`a kemeytirildi, bunda bir fermer xojalig`ina tuwri keletug`in ortasha jer maydani ko`lemin 27,4 gektardan 80,1 gektarg`a shekem ko`beytiwge erisildi. Ortasha bir fermer xojalig`ina tuwri keletug`in jer maydanin tarmaqlar boyinsha alip qaraytug`in bolsaq, bul ko`rsetkish paxtashiliq ha`m g`a`lleshilikte 106,3 gektarg`a, palizshiliqta 23,5 gektarg`a, bag`manshiliq ha`m ju`zimshilikte 13,1 gektarg`a, sharwashiliqta 205 gektarg`a ten` bolmaqta.

Respublikamizda awil xojalig`i ka`rxanalarinin` sapali xizmet ju`rgiziwi ha`m rawajlanip bariwi ko`p ta`repten olar ushin jaratilg`an sharayatlarg`a baylanisli. Bul bag`darda a`sirese qolayli finans-kredit ha`m saliq mexanizmlerin qa`liplestiriw za`ru`r orin tutadi. Reformalar dawaminda fermer xojaliqlarin finans-kredit ha`m saliq mexanizmleri arqali qollap-quwatlawdin` sapali sistemasina tiykar salindi:

- ma`mleket talabi ushin satip alinatug`in awil xojalig`i o`nimlerin jetistiriwshi fermer xojaliqlari ushin jen`illestirilgen kredit sistemasi jolg`a qoyildi;

- fermer xojaliqlari ushin jerlerdin` o`nimdarlig`ina baylanisli bolg`an jalg`iz jer salig`i to`lew boyinsha jen`illikler ja`riyalandi;

- fermerlerge texnikani jen`illestirilgen sha`rtler boyinsha lizing tiykarinda jetkerip beriw ta`rtibi ja`riyalandi;

- fermer xojaliqlari ushin jen`illestirilgen kredit sistemasi jaratildi;

- ball boniteti pa`s bolg`an jerlerde paxta ha`m g`a`lle jetistiretug`in fermer xojaliqlarinin` ziyanin qaplaw maqsetinde olarg`a finansliq ja`rdem beriw sistemasi ja`riyalandi;

- irrigatsiya ha`m melioratsiya sistemasin ma`mleket ta`repinen qollap-quwatlaw a`meliyatqa usiniladi.

Kommertsiyaliq bankleri ha`m byudjetten tisqari jamg`armalardin` kredit

siyasatida diyqan (yuridikaliq ta`rep da`rejesindegi) ha`m fermer xojaliqlari ushin bir qatar jen`illikler belgilengen bolip, olardi to`mendegilerde ko`riw mu`mkin:

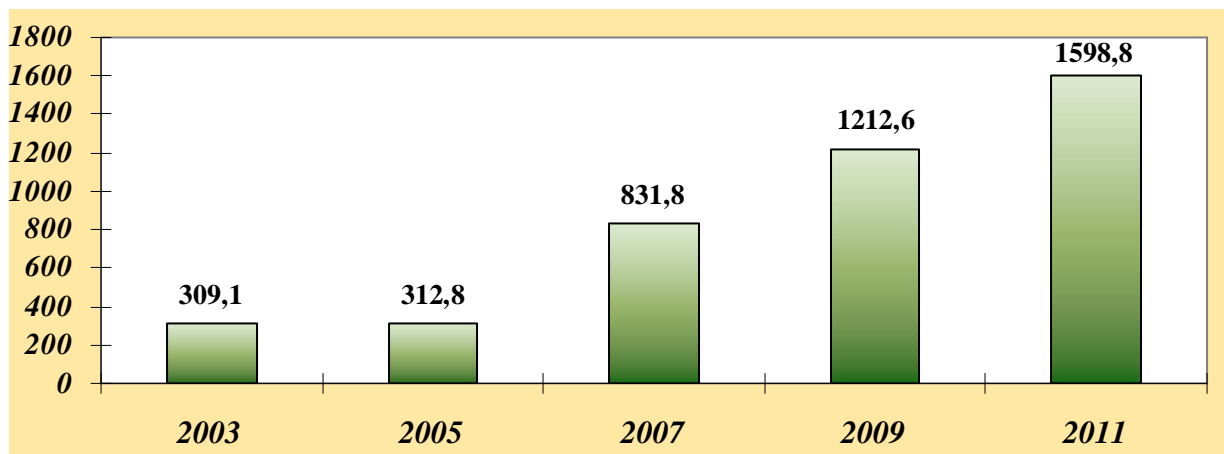
- Kommertsiyaliq banklerinin` jen`illestirilgen kredit beriw arnawli jamg`armasi qarjilari esabinan berilgen kreditlerden paydalang`ani ushin jen`illestirilgen payiz stavkasi mug`dari O`zbekstan Respublikasi Orayliq banki qayta qarjilandiriw stavkasinin` 50 payizdan artiq bolmag`an mug`darda belgilenedi;

- “Mikrokreditbank”tin` qarjilari esabinan beriletug`in, en` kem is haqinin` 200 esesine shekem bolg`an da`slepki da`ramat ushin mikrokreditler jilliq 5 payizli stavkada, biznesti ken`eytiw ha`m aylanba qarjilardi toltiriw ushin en` kem is haqinin` 500 esesine shekem mikrokreditler Orayliq bank qayta qarjilandiriw stavkasinan artiq bolmag`an mug`darda belgilenedi;

- jan`a sho`lkemlestirilgen, yuridikaliq ta`rep da`rejesine iye bolg`an diyqan xojaliqlarina en` kem is haqinin` 150 esesi, fermer xojaliqlarina bolsa 300 esesi mug`darinda da`slepki da`ramat ushin jilliq 5 payizli jen`illestirilgen kreditler beriw jolg`a qoyildi;

- ma`mleket talabi ushin da`n ha`m paxta jetistiriwshi fermer xojaliqlarina beriletug`in avans qarjilarinin` aldinan 3 payizli jen`illestirilgen stavka menen kredit ta`rzinde beriliwi jolg`a qoyildi.

Keyingi jillarda fermer xojaliqlarin finansliq jaqtan qollap-quwatlaw sistemasin ja`ne de jetilistiriwge itibar berilmekte. O`zbekstan Respublikasi Finans ministrligi janindag`i Ma`mleket za`ru`rlikleri ushin jetistirilip atirg`an awil xojalig`i o`nimleri menen esap-sanaq etiw jamg`armasi mag`liwmatlari boyinsha, 2003-2013-jillarda respublikamizda ma`mleket talaplari ushin paxta ha`m g`a`lle jetistiriwshi awil xojalig`i ka`rxanalarina ajratilip atirg`an jen`illestirilgen kreditler mug`dari 2003-jildag`i 309,1 milliard sumnan 2011-jilda 1598,8 milliard sumg`a asti.

.2.1-su`wret. O`zbekstanda 2003-2011-jillarda ma`mleket talabi ushin paxta ha`m g`alle jetistiriwshi awil xojaliq ka`rxanalarina ajratilg`an jen`illestirilgen kreditler, million sumda

Kommertsiyaliq bankleri ta`repinen fermer xojaliqlarına ajritilip atirg`an jen`illestirilgen kreditlerdin` jilliq payiz stavkasi kommertsiyaliq kreditleri payiz stavkasinan 2-3 ese pa`s bolmaqta. Bul bolsa o`z na`wbetinde fermer xojaliqlari xizmetin ma`mleket ta`repinen ekonomikalıq jaqtan xoshametlew ha`m qollap-quwatlaw siyosatınin` na`tiyjesi ha`m fermerlerdin` finansliq imkaniyatlarin ken`eytedi.

Saliqqa tartiw ha`m saliq to`lew mexanizmin a`piwayilastiriw maqsetinde Ma`mleketimiz Prezidentinin` Pa`rmani menen fermer xojaliqlari ta`repinen to`lenetug`in tog`iz saliq tu`ri ornina 1999-jildin` 1-yanvarinan baslap awil xojalig`i ka`rxanaları ushin jalg`iz jer salig`i ja`riyalang`an bolip, ol ha`r ta`repleme qolayliqqa iye. O`zbekstan Respublikasi nizamshilig`ında awil xojalig`i tarawında **bir qatar saliq ha`m bajixana jen`illikleri** qollaniladi:

- jan`adan sho`lkemlestirilgen, paxta, g`alle, obosh, paliz, kartoshka ha`m basqa o`nimler jetistiretug`in fermer xojaliqlari 2 jil mu`ddetke, bag`manshiliq ha`m ju`zimshilikke qa`nigelesken fermer xojaliqlari 5 jil mu`ddetke jalg`iz jer salig`in to`lewden azat etildi;

- fermer o`z esabınan o`zlestirgen jer ushin bes jil dawamında jer salig`in to`lewden azat etildi;

- O`zbekstan Respublikasi Prezidentinin` 2006-jil 17-marttag`i 304-sanli Qararına tiykarlanip, shet el texnikalarin alıp keliwde qosilg`an baha salig`i ha`m

bajixana to'lewlari ha'm de shet el texniklari ushin kerekli bo'lekler alip keliwde qosilg'an baha salig'inan azat etilgen;

- O'zbekstan Respublikasi Prezidentinin` 2006-jil 25-marttag`i 308-sanli Qararina muwapiq, shet ellerden sharwa mallarin alip keliwde qosilg'an baha salig`i to'lewlernenin azat etilgen.

Fermer xojaliqlari texnika qurallarini jen'illestirilgen sha'rtler boyinsha lizing tiykarinda satip aliwi ushin texnika da'slepki bahasinin` 15 payizini to'lep, qalg'an 85 payizini 10 jil mu'ddet ishinde to'lew imkaniyatina iye boldi. Bunda lizingden paydalang`ani ushin jilliq payiz to'lewlari Orayliq bank qayta qarjilandiriw stavkasinin` 50 payizini aspaytug`in etip belgilendi.

Agrar tarawda a'melge asirilib atirg'an **baha reformasi** awil xojalig`i o'nimlerine baha belgilewde erkin bazar mu'na'sibetlerin basqishpabasqish ja'riyalawg`a bag`darlandi.

O'zbekstan Respublikasi Prezidentinin` 2002-jil 20-avgusttag`i «Paxta bahasin qaliplestiriw mexanizmi haqqinda»g`i PF-3114-sanli pa'rmanina tiykarlanip, ma'mleket ta'repinen satip alinip atirg'an paxta shiyki zatinin` bahasin ja'ha'n bazarindag`i bahalar da'rejesinen kelip shiqqan halda belgilew sistemasi ja'riyalandi. Bunnan tisqari, O'zbekstan Respublikasi Prezidentinin` 2008-jil 29-dekabrdegi PQ-1024-sanli Qararina muwapiq, 2009-jilda ma'mleket byudjeti parametrlerinde eksportqa satilatug`in paxta talshig`i boyinsha 20 payizliq qosilg'an baha salig`in (QQS) to'lewden paxta tazalaw ka'rxanalari azat etildi, Na'tiyjede usi mug`darda fermerlerge paxta ushin to'lenetug`in satip aliw bahalari asirildi. Usi arqali ma'mleketimiz ta'repinen paxta jetistiriwshi fermer xojaliqlarin ha'm tayarlaw ka'rxanalarin xoshametlew ko'zde tutilg'an bolip, paxta talshig`inin` ishki bahalarin ja'ha'n bazarindag`i bahalarg`a ten'lestiriw sharalari ko'rilmekte. Sonin` menen birge, bu`gingi ku`nde ja'ha'n bazarinda paxta talshig`i bahalarinin` bir qansha joqari ekenin esapqa alg`an halda, baha boyinsha ju`zege kelgen unamli pariqtin` 25 payizini fermer xojaliqlarina to'lep beriw boyinsha tiyisli ilajlar a'melge asirilmaqta.

Ma`mleket ta`repien satip alinip atirg`an g`a`lle bahalarin bolsa aymaqliq bazarlardag`i bahalardan kelip shiqqan halda belgilew sistemasi ja`riyalandi. Basqa awil xojalig`i o`nimlerinin` bahalari bazardag`i talap ha`m usinistan kelip shiqqan halda, shartnama tiykarinda belgilenbekte.

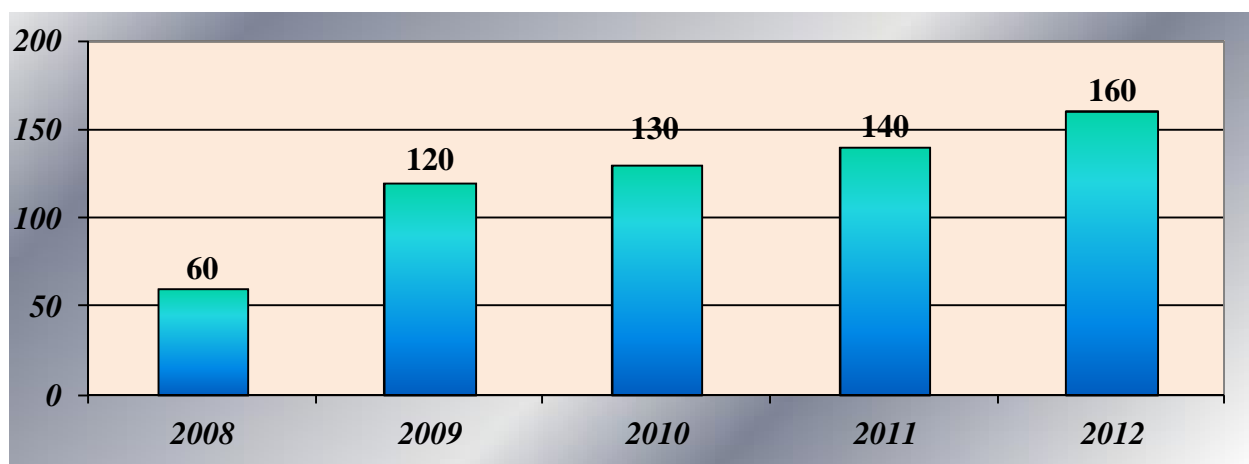
Keyingi jillarda fermer xojaliqlarin turaqli rawajlandiriv ushin qolayli sharayatlar jaratiw maqsetinde o`nimdarlig`i pa`s bolg`an jerlerde ma`mleket za`ru`rlikleri ushin awil xojalig`i o`nimlerin jetistiriwshi fermer xojaliqlarin ma`mleket ta`repien finansliq qollap-quwatlaw ushin qarjilar ajiratiw a`meliyatta qollanilmaqta. O`zbekstan Respublikasi Prezidentinin` 2007-jil 5-noyabrdegi "O`nimdarlig`i pa`s jerlerde ma`mleket za`ru`rligi ushin awil xojalig`i o`nimlerin jetistirip atirg`an fermer xojaliqlarin qollap-quwatlaw ilajlari haqqinda" g`i PQ-725-sanli Qararinda fermer xojaliqlarin turaqli rawajlandiriv ushin qolayli sharayatlar jaratiw, olarg`a sapali ha`m a`meliy ma`mleket ja`rdemin ko`rsetiw maqsetinde O`zbekstan Respublikasi Ma`mleket byudjetinde o`nimdarlig`i pa`s bolg`an jerlerde ma`mleket za`ru`rlikleri ushin awil xojalig`i o`nimleri jetistiriwshi fermer xojaliqlarin finansliq qollap-quwatlaw ushin maqsetli qarjilar ajiratiw, Finans ministrigine ha`r jili ma`mleket byudjeti proektin qa`liplestiriwde usi maqsetlerge jer salig`i boyinsha tu`simler esabinan qarjilar ajiratiw waziypasi ju`kletildi.

Usi qararg`a muwapiq, ball boniteti pa`s jerlerde ma`mleket za`ru`rlikleri ushin paxta jetistiriw menen shug`illanip atirg`an fermer xojaliqlarin finansliq qollap-quwatlawg`a ma`mleket byudjetinen ajiritilip atirg`an qarjilar mug`dari 2008-jildag`i 60 milliard sumnan 2012-jilda 160 milliard sumg`a asti.

Usi qarjilar fermerlerdin` xizmet ko`rsetiwshi ha`m ta`miynlewshi sho`lkemler aldindag`i qarizlarin qisqartiwg`a salmaqli tiykar bolmaqta.

Awil xojalig`i kompleksinin` quramli bo`legi bolgan fermer xojaliqlarin rawajlandiriv barliq waqit hu`kimet diqqati orayinda bolip kelgen. Ha`zirgi wakitta ma`mleketimizde fermer xojalig`in rawajlandiriv, olardi materialliq texnikaliq jaqtan ta`miyinlew ha`m qarjilandiwiw boyinsha bazar ekonomikasi

printsiplerine toliq juwap beretug`in isnimli sistema ha`m mexanizmalər formalandirildi.

2.2-su`wret. O`nimdarlig`i pa`s jerlerde ma`mleket talaplari ushin awil xojalig`i o`nimlerin jetistiriwshi fermer xojaliqlarina ma`mleket byudjetinen ajiritilip atirg`an subsidiyalər mug`dari, milliard sumda.

Olardin na`tiyjeli xizmetler ko`rsetiwi na`tiyjesinde awil xojaligi o`nimlerinin` jalpi ishki o`nimdegi u`lesi jil sayin asip barmaqta. Diyxan ha`m fermer xojaliqlari menen bir katarda awil xojalig`i o`nimlerin kayta islewshi ka`rxanalar rentabellikke erisip, investorlar ha`m kredit sho`lkemleri ushin jazibador bolip kaldı. Na`tiyjede eksportqa jiberilgen o`nimler tu`ri ha`m geografiyasi jildan jilga keneyip barmaqta.

Fermer xojalig`i rawajlang`an ma`mleketlerde uzaq da`wirli ta`jriybesinde o`zinin` na`tiyjeliligi, ba`sekege shidamlilig`i, bazar kon`yunkturasına tez maslasa aliwi siyaqli qa`siyetlerin o`zinde ko`rsete aldi. Sog`an qarap O`zbekstanda da fermer xojaliqlarinin` rawajlanıwına u`lken itibar qaratilip, olardin` iskerlik ko`retiwı ushin za`rur ekonomikalıq sha`rt-sharayatlar jaratildi, normativ-xuqıqiy tiykarları islep shig`ildi.

O`zbekstanda bazar qatnasiqlarina o`tiw sharayatında fermer xojaliqlarinin` sho`lkemlesiwı agrar tarawdag`i reformalardin` tiykarig`i mazmunin quradı. Fermer xojaliqlarinin du`ziliwi basqishpa-baqish ha`m izbe-iz tiykarında alıp barıldı.

Prezidentimiz o`z kitaplarında ma`mleketimizde fermer xojaliqlarin material-texnikalıq ta`miyinlew ha`m finanslastiriw boyınsha bazar ekonomikasi

printsiplerine toliq juwap beretug`in isenimli sistema ha`m mexanizmler formalanganlig`i ha`m na`tiyjeli xizmet ko`rsetip atirganlig`i o`z aldina itibar qaratti.

O`zbekistan Respublikasi Prezidentinin` 2008-jil 6-oktyabrdegi F-3077-sanli «Fermer xojalig`lari xizmetin ju`ritiwde jer uchastkalari mug`darin alternativlestiriv sharalarin ko`riw ju`zesinen usinlar islep shig`iw boyinsha arnawli komissiya sho`lkemlestiriv tuwrisinda»g`i pa`rmani shegarasinda ko`rilgen sho`lkemleskenlik sharalari ha`m a`melge asirilg`an ilajlari na`tiyjesinde 2008-jildin` 1-oktyabrine shekem ma`mleketimizde xizmet ko`rsetip atirg`an 219976 fermer xojalig`lari jer uchuastkalarin alternativlestirip, olardin` uliwma sani 105033 quradi ha`m fermer xojalig`larina ja`mi 5 mln 860,1 min` gektar jer maydanlari biriktirip berildi, bunnan 1 fermer xojalig`ina ortasha esapta alding`i 27,0 gektar ornina a`mlede 56,0 gektar jer maydani tuwra kelmekte. Sonnan payxtashiliq ha`m g`a`lleshilikke qa`nigelestirilgen fermer xojalig`larinin` sani 47,6 min` bolip, olarg`a 4 mln 390,1 min` gektar yag`iniy bir fermer xojalig`ina ortasha 92,0 gektar jer maydani uzaq mu`ddetke ijarag`a berildi.

G`a`rezsizliktin` jillarinan bu`gingi ku`nge shekemgi da`wir ishinde ma`mleketimiz ta`repinen alip barilip atirg`an agrar reformalar awil xojalig`inda ko`p ukladli ekonomikanin` qa`liplesiwine, jerge bolg`an qatnasiqlardin` tu`pkilikli o`zgeriliwine tiykar jaratildi. Sonin` menen birge, agrar sektordin` tarmaqliq, institutsionalliq strukturasi menen baylanisli bolg`an bir qatar o`zgerislerdi belgilep berer eken, usinin` na`tiyjesinde bu`gingi ku`nde awil xojalig`i ekonomikasinin` o`zine ta`n bolg`an strukturasi qa`liplesti.

Awillarda jeke sektordin` rawajlanivi onin` tarmaq strukturasi dag`i sezilerli unamli ilgerilewlerdi keltirip shig`ardi. Diyhan xojalig`larin rawajlandiriwg`a ken` imkaniyatlar jaratilg`anlig`i sebepli respublikamızda sharwashiliq o`nimlerin o`ndiriv ko`beydi, bul bolsa sharwashiliqtin` awil xojalig`i tarmaqliq strukturasi dag`i u`lesinin` artiwina alip keldi. 90-jillardin` basinda agrar sektorda o`ndirilgen uliwma o`nimnin` u`shten eki bo`legi

diyxanshiliq tarmag`ina tuwri kelgen bolsa, 2000-jillarg`a kelip, derlik yarimi sharwashiliqqa tuwri kelmekte.

Alip barilg`an analizler ko`rsetkenindey, a`melge asirilg`an agrar reformalari na`tiyjesinde awil xojalig`i qurilmasinda to`mendegi o`zgerisler ju`z berdi:

- Awil xojalig`inda ko`p ukladli ekonomika qa`liplesip, o`ndiriwshilerdin` jana sho`lkemlesiw-huqiqiy tu`rleri ju`zege keldi;
- Awil xojalig`i o`nimlerin o`ndiriwde sharwashiliq o`nimlerinin` u`lesi artti;
- Jildan-jilg`a egislik maydaninin` uliwma ko`lemi qisqarip barmaqta.Egislik maydanlarinda ot-sho`p eginleri maydanlarinin` qisqariwi esesine da`nli eginler maydanlar u`lesi artip barmaqta;
- Mallar bas saninin` artip bariwi, sonin` menen birge, go`sh, su`t o`nimlerinin` artip bariw tendentsiyasi baqlanbaqta;
- Awil xojalig`i o`nimlerin o`ndiriwde fermer xojaliqlarinin` o`simlik o`nimlerin, diyxanshiliq xojaliqlarinin` sharwashiliq o`nimlerin o`ndiriwge qa`niygelesiw tendentsiyasi ju`z bermekte;
- Ziyan ko`rip isleytug`in ka`rxanalar fermer xojaliqlarina aylantirilmaqta h.t.b.

Juwmaqlap aytqanda, awil xojalig`i respublikamiz ekonomikasinin` a`hmiyetli tarawlarinin` biri.Sonliqtan, Prezidentimiz «pu`tin ekonomikamiz o`zgerislerinin` juwmag`i, turaqliliq ha`m xaliq pa`rawanlig`i ha`r ta`repleme o`zgerisler prtsessleri agrar sektordi qanshelli ko`p qamrap aliwina, awilda reformalardin` qanshelli teren` asiriliwina baylanisli...» dep tastiyqlag`an.Bul tarawda a`melge asirilg`an reformalar bu`gingi ku`nde o`zinin` unamli na`tiyjesin bermekte. Jer reformalari ha`m awil xojaliqlarin qayta sho`lkemlestiriwge qaratilg`an ilajlar tek awil xojaliq o`nimleri o`ndirisinin` ko`beyiwine g`ana emes, al bul taraw xizmetinin` na`tiyjeliliginin` joqarilawina da alip kelmekte. Bul o`z na`wbetinde xaliqtin` turmis da`rejesinin` joqarilawina da o`z ta`sirin ko`rsetpekte.

2.3. Awil xojalig`ında qa`nigelestiriwdin` o`ndiristin` ekonomikalıq na`tiyjeliligine ta`siri ha`m rawajlandiriwdin` perspektivali bag`darlari

Ma`lim bolg`anınday, qa`nigelestiriw awil xojalig`i na`tiyjeligin asiriwdin` tiykarg`i faktorlarınan biri esaplanadı. Sonin` menen birge, bazar sharayatında anıq awil xojalıq o`nimlerine bolg`an talap ha`m usinistan kelip shig`ip ja`ne de egin maydanlari o`nimdarlig`in esapka alg`an halda xojalıqlardin` qa`nigelesiw bag`darların belgilew na`tiyjelilikti asiriwda za`ru`r bolip tabiladı. Bolmasa, awil xojalıq ka`rxanalari birinshiden talap kilinbaytug`in o`nimlerdi jetistirip ziyan ko`riwleri, qalaberse, jıllar dawamında da`ramat keltirmey atirg`an eginlerdi jetistirilgen.

Sonin` menen birge, xojalıqlardin` qa`nigelesiwı diyxanshiliq ma`deniyatin keteriwge, ilim-pen ha`m aldag`i ta`jiriybelerdi engiziwge, o`ndiristin` protsesslerin mexanizatsiyalawga ha`m miynetti du`ziwdin` aldag`i usılların qollawg`a imka`n jaratadı. Bul bolsa, o`nimdarlıqtin` asiwına ha`m jalpi o`nim o`ndiristin` ko`beyiwine alip keledi.

Biraq keyingi da`wirlerde Qaraqalpakstan Respublikası ha`m uliwma Respublika ko`lemindegi xojalıqlarında tiykarınan paxta ha`m g`a`lle eginleri ko`birek egilip atirg`an bolip, qalg`an awil xojalıq o`nimlerine qa`nigelesiwine kem itibar qaratılmaqta. Sonin` ushin da paxtashiliq xojalıqlarında tiykarg`i itibar paxtag`a qaratilg`anlig`i qatnasig`i menen miyue ha`m paliz agrotexniqalarına a`mel qilinbay atir. Miyue ha`m paliz eginleri onsha u`lken bolmag`an maydanlarg`a egilgenligi ushin bunday o`nimlerdi jetistiriwde aldag`i usıllar ha`m texnologiyalardan paydalaniw imka`niyatına iye emes. Na`tiyjede, o`nimdarlıq kemeyiwı ha`m qa`rejetlerdin asiwi baqlanbaqta. Usi ko`z-qarastan alg`anda respublikada ishki mu`ta`jliklerden kelip shiqqan halda miyue ha`m paliz o`nimlerine qa`nigelesiw ma`selesine unamli jantasiw lazim. A`sirese, diyxanshiliqtin` bul tu`rin iri qalalar a`tirapında rawajlandiriw na`tiyjelirek esaplanadı.

Sunday-aq, miyweshilikti rawajlandiriw respublikada sharwashiliq rawajlaniwına salmaqlı ta`sir qiladı. Respublika orayı ha`m qalalar a`tirapındag`i

awil xojalig`i qa`nigelesiwinin` qaniqarsiz du`zilgenligi sebepli miywe, paliz ha`m kartoshkani ja`ne de su`tti o`ndiristin` mug`darin tap usi qalalar a`tirapinda ko`beytiriw lazimlig`in ko`rsetedi. Sebebi, usi o`nimlerdi uzaq araliqlardan jetkizip keliw transport qa`rejetlerin asirip, o`nimler o`zine tu`ser bahasi asiwina, sapasinin` jamanlasiwina ha`m artiqsha jog`altiwlarg`a alip keledi. Qala xalqinin` su`t o`nimine bolg`an mu`ta`jin ha`m jas balalar salmag`inin` ko`pligin esapqa alsaq, qala a`tirapinda su`t bag`darindag`i sharwashiliqti rawajlandiriw maqsetke muwapiq bolip tabiladi. Qara mallar padasi quramindag`i siyirlar salmag`i jildan-jilga pa`seyip siyirlar su`t o`nimdarlig`i kemeyip barip atirg`anlig`i da su`t bag`darindag`i sharwashiliq xojaliqlarin rawajlandiriw za`ru`rliginen da`lalat beredi.

Xojaliqta sharwashiliq tarmag`inin` ekinshi da`rejeli tarawg`a aylanip qalg`anlig`i, awil xojalig`i o`ndirisinin` qa`nigelesiwi paxta ha`m g`a`lle eginine qaratilg`anlig`i tarmaqta usi jag`daydin` ju`zege keliwine alip keledi. Sonin` ushin da, ha`r bir xojaliqta almaslap egiwdin` qag`iydalarina a`mel qiliw ja`ne de awil xojaliq islep shig`ariwinin` quramin tiykarlang`an halda belgilew ju`da` za`ru`r bolip tabiladi.

O`z na`wbetinde, paxtashiliqtin` rawajlaniwi qalg`an tarmaqlarg`a ta`sir ko`rsetpesligi, ba`lkim olar rawajlaniwina imka`n tuwdiriwi da`rkar. Bunin` ushin` paxta ha`m g`a`lle egin maydanlarin ko`beytirmesten bar egin jerlerinin` o`nimdarlig`in asiriw ornina olardi o`ndiristin` da`rejesin ko`beytiriwte erisiw lazim. Bunin ushin kem o`nimdarliqka iye paxta yamasa g`a`lle maydanlarina basqa egin tu`rlerin jaylastiriw tiykarinda awil xojaliq egin maydanlarinan na`tijjeli paydalaniw mu`mkin.

Respublika g`a`llekeshlerinin` a`meliyat ta`jiriybelerin analizlew, awil xojaliq, ka`rxanalari basshi ha`m qa`nigelerdin` tiykarg`i itibarin bul egindi jetistiriw boyinsha ba`rshe agrotexnika kag`iydalarina toliq a`mel qiliwg`a, o`nimdarliqti ishki imka`niyatlardan paydalaniw ornina asiriwg`a qaratiw za`ru`rligin ko`rsetpekte. Sebebi, respublikadag`i 40-50-80 tsentner o`nim alip atirg`an xojaliqlardin` ja`ne de ijara ha`m shan`araq bo`lip alip islewi ja`ma`a`tlerinin` aldag`i

ta`jiriybeleri respublikada g`a`lle o`nimdarlig`in asiriwda u`lken imka`niyatlar barlig`inan da`lalat beredi. Bunnan sheshim usi, respublika awil xojalig`indag`i biyday ha`m uliwma da`n eginleri jerlerinen aliniwi lazim bolg`an joqari o`nimdarliqqa ele erisilmey atir. Respublika xojaliqlarında g`a`lleden aliniwi mu`mkin bolg`an o`nimnin` 50-55 protsenti jiynastirilip atirg`an bolip, g`a`lle biologiyaliq otsimdarliq potentsiadinan toliq paydalanilmay atir. Bug`an tiykarinan to`mendegshi faktorlar unamsiz ta`sir qilmaqta:

- xojaliq basshi ha`m qa`nigelerinin` da`n eginlerine ekinshi da`rejeli tarmaq sipatında qatnasiqta boliwi ha`m jergilikli sha`rayatlarg`a beimlesken tuqimliqlardin` egiliwi;

- g`a`lle tuqimlig`ina itibardin` kemligi ha`m tuqimshiliq, potentsialinan toliq paydalanilmasliq,;

- agrotexnika talaplarına a`mel qilmasliq, almaslap egiwge ha`m o`tmishtegi eginlerdin` qa`siyetine itibar bermeslik ja`ne de jeterli mug`darda orga`nikaliq ha`m mineral to`ginlerdin` berilmegenligi;

- g`a`lle ziyankeslerine karsi gu`resiwdin` to`menligi na`tiyjesinde o`nimdarliqtin` ha`m o`nimnin` 25-30 protsentke shekem kemeyiwi ha`m tag`i basqa.

Ayriqsha atap o`tiw kerek, respublikada g`a`lle jetistiriwdi rawajlandiriwdin` ma`mleket da`sturinde da`n jetistiriwdi ko`beyttiriw tiykarinan intensiv jolda alip bariliwi na`zerde tutilg`an. Sonin` ushin da ilaji barinsha da`n egin maydanlarin asirmastan o`nimdarliqti ko`teriwge imka`n beriwshi shara-ilajlardi a`melge asiriw za`ru`r. Sonday-aq, ekonomikalig ko`z-qarastan kem o`nimdarliqqa iye g`a`lle maydanlarin basqa egin tu`rlerine ajiratiw ja`ne de ba`rshe awil xojaliq tarmaqlarinin` bir tegis rawajlaniwina erisiw kerek.

Keleshekte, da`n eginleri jetistiriwdi ko`beyttiriw, o`nimdarliqti asiriw ornina ha`m sapali tuqimlardi egiw ja`ne de agrotexnika qag`iydalarına toliq a`mel qiliw esabına ta`miyinleniwi mu`mkin. Bunin ushin bolsa respublikadag`i da`n egiletug`in maydanlardin` ortasha o`nimdarlig`in 35-40 tsentnerge, sonin` ishinen

suwg`arilatug`in jerlerde -.45-50 tsentnerge ja`nede jumsartilg`an jerlerde 8-10 tsentnerge jetkiziw lazim.

Respublikada suwg`arilatug`in g`alle maydanlarin qisqarttiriw esabina miyweshilikti rawajlandiriw ha`m ot-jem eginlerin ko`beyttiriw imka`niyatlari ju`zege keledi. Usi menen birge biyday ha`m da`n eginlerin keleshekte qa`nigelesken xojaliqlarda jetistiriw maqsetke muwapiq bolip tabiladi. Sebebi, bunday xojaliqlarda agrotexnika qag`iydalarina tola a`mel qilinip, sapali tuqimlar egiliwi esabina o`nimdarliq asadi. Ja`ne de qa`nigelesken xojaliqlarda biyday jetistiriwge mo`lsherlengen texnika ha`m mexanizmlerdin` ja`mleniwi ha`m olardan paydalaniw tarmaq na`tiyjeliligine unamli ta`sir kiladi.

Uliwma, awil xojalig`inin` qa`nigelesiw ma`lim tarmaqlardi rawajlandiriw tiykarinda kem qa`rejet esabina joqari o`nim aliwdi jergilikli ta`biyy-ekoionomikaliq sha`rt-sharayatlardan u`nemli paydalaniwdi talap etedi. Bir so`z benen aytqanda, awil xojalig`i o`ndiristin` qa`nigelisiwin belgilewshi faktor sipatinda ta`biyy-ekonomikaliq sha`rt-sharayati esaplanadi. Qa`nigelestiriwdi tuwri belgilew ha`m awil xojalig`i o`ndirisinin` ekonomikaliq tiykarlang`an xalda jaylastiriw o`ndiristin` na`tiyjeliligini asiriwdin` za`ru`r qurali bolip tabiladi. Belgilengen yamasa qarar tapqan qa`nigelesiwge ko`re ma`lim jetekshi tarmaqlar ajiralsh shig`adi ja`ne de xojaligtin` ba`rshe sho`lkemlestiriw sistemasin belgilep, joqari na`tiyjelikke alip keledi. Qa`nigelesken tarmaqlar menen` bir qatarda qosimsha ha`m ja`rdemshi tarmaqlardin` da rawajlaniwina imka`n tuwiladi. O`z na`wbetinde, bunday tarmaqlar tiykarig`i tarmaq rawajina unamli ta`sir kilip, tiykarig`i ha`m aylanba qarjilardan ja`ne de miynet ha`m materialliq. resurslardan u`nemli paydalaniwdi xoshametleydi. Ma`selen, awil xojalig`inin` miywe-paliz o`nimleri jetistiriwte qa`nigelesiw tikkeley sharwashiliqti rawajlandiriwda tiykarig`i qural bolip xizmet qiladi. Sebebi, miywe-paliz o`nimlerinin` ko`p massasin sharwashiliqta ot-jem orninda paydalaniw mu`mkin. Egerde, bunday xojaliqlarda sharwashiliqtits bolmaslig`i ko`p g`ana ot-jem orninda isletiliwi mu`mkin bolg`an miywe-paliz ko`p massasinin` soliwina alip keledi. O`z na`wbetinde, paxtashiliqqa ha`m diyxanshiliqqa qa`nigelesiw de

sharwashiliqti rawajlandiriwda u`lken imka`niyatlar ashadi. Sebebi, bunday qa`nigelesiw sharayatinda A`lбетge almaslap egiwge qatan a`mel qiliw talap qilinadi. Xullasi, ishki imka`niyatlardan kelip shiqqan ta`rizde qa`nigelisiwdi quram tabiwi awil xojalig`i na`tiyjeligin asiriwda tiykarg`i faktor waziypasin o`teydi.

Awil miynetkeshlerin` jerge ha`m tiykarg`i o`ndiristin` qurallarına xaqiyqiy iyelik qiliwi ushin huqiyqiy, ekonomikalıq ha`m sotsiallıq, tiykar jaratildi ja`ne de xojalıq ju`ritiwdin` tu`rli formalari ijara ja`ma`a`tleri, diyxan xojalıqlari ha`m fermer xojalıqlari, aksionerlik ja`ma`a`tleri, shirket xojalıqlari du`zile basladi.

Birak, bazar ekonomikasına o`tiw maqsetinde a`melge asirilip atirilg`an bunday o`zgerisler respublika awil xojalig`i tarmaqlarin reformalawdin` da`slepki basqishlari esaplanadi.

Bu`gingi ku`nde reformalardi a`melge asiriwdan ku`tilgei na`tiyjelerge toliq erisiw imka`niyatına iye emespiz. Sebebi, 70 jillar dawamında qa`liplesken islep shig`ariw ma`deniyatinan ayiriliw qiyin keshpekte.

Demek sonin` menen birge, bazar ekonomikasına o`tiw, ekonomikalıq reformalardi udayi ra`wishte teren`lestiriwdi, onin` maqset ha`m waziypaların to`mengi miynet ja`ma`a`tlerine o`z waktında tuwri jetkiziwdi, xalıq xojalıq tarmaqlarin rawajlandiriwdin` tu`ptei jana forma ha`m usillarin engiziwdi talap etedi.

Ayriqsha atap o`tiw kerek, bazar ekonomikasına o`tiw da`stu`rinin en za`ru`r waziypasi - agrar tarawdi, qalaberse, pu`tkil ekonomikani jetilistiriw, miynetkeshlerdin` iske miynetke qatnasig`in tu`pten o`zgarttiriw bolip tabiladi. Agrar siyasattin` bas maqseti bolsa, ekonomikalıq. qatnasiqlar sistemasin reforma qliw menen birge mu`lkshilik ha`m xojalıq ju`ritiwdin` tu`rli formaların rawajlandiriw bolip tabiladi. Bazar ekonomikasinin` za`ru`r talabi da, o`nimdi erkin islep shig`ariwshi isbilermenler qarar tabiwin ta`miyinlew esaplanadi.

Hakiyqatında da, a`melge asirilip atirilg`an reformalar sebepli du`zilgen diyxan ha`m fermer xojalıqlarinin` xizmeti, basqalardin` uzak mu`ddetli ijara tiykarında menshiklestiriliwi, ziyan menen islep atirg`an ja`ma`a`t xojalıqlari ornında g`a`rezsiz mu`lkdarlar - fermer xojalıqlarinin` du`ziliwi" miynetkeshlerde

mu`lkke xojayinliq sezimin oyatiwshi mu`lkdar xojayin ijarashi-diyxan sanalarinin` uyg`inlasiwi o`zinin` abzalliqqlarin ko`rsete basladi.

O`z na`wbetinde, basqariwdin` administrativ - buyriqpazliq. sistemasina a`mel qilg`an sha`rayatta o`ndiristin` na`tiyjeliliginin` pa`seyip ketiwine alip kelgen tiykarg`i sebeplerden biri de tap usi awil miynetkeshlerinin` ja`ma`a`t ha`m ma`mleket xojaliqlari xizmetine biyparwalarsha qatnasiqta boldi desek adaspaymiz. Demek, bunnan kelip shig`atug`in sheshim sol, awilda du`zilgen ekonomikalig` qatnasiqlardi qalaberse, ba`rshe sho`lkemlestiriw-ekonomikalig` sistemani bazar nizamliqlarina juwap beretug`in ta`rizde tezlik penen o`zgerttiriw talap qilinadi. En` tiykarg`isi, awilda miynetkeshlerge xojaliq; ju`ritiwde, jetistirgen o`nimlerin satiwda ha`m alg`an da`ramatlarin iyelik qiliwda erkinlik beriw lazim. Bul diyxanlarda isbilermenlik sezimlerin ku`sheyttiredi, olardi o`ndiristin` na`tiyjeliligini asiriwga xoshametleydi, tu`pkilikli na`tiyjede ma`p ko`riwge bolg`an isenim joqari u`nem menen xizmet kersetiwge u`ndeydi, isti du`ziwdin` bunday jan`asha usili joqari ekonomikalig`. na`tiyjelerg`e erisiwge tiykar bola aladi. Sonin``ushinda bazar ekonomikasina basqishpa-basqish o`tilip atirg`an ha`zirgi sha`rayatta xojaliq ju`ritiw ha`m miynetti sho`lkemlestiriwdin` aldag`i formalarin ha`m usilların islew o`nim jetistiriwshilerg`e erkinlik beriw ha`m olardin` na`tiyjeli xojaliq. ju`ritiwleri ushin ba`rshe imka`niyatlardi jaratiw za`ru`r.

Respublikamız nizamshilig`i awil xojalig`i o`ndirisinin` huqiyqiy jaqtan tiykar bolip awil miynetkeshlerine bolsa jer ha`m tiykarg`i o`ndiristin` qurallarına haqiyqiy iyelik qiliwda ken` imka`n berdi. Biraq, xojaliq ju`ritiwdin` jan`a formaları a`melde o`te aqirinliq penen rawajlanbaqta. Sonin` menen birge, bazar sharayatında jan`asha xojaliq ju`ritiw formaları qanshaliq, ken` masshtabta rawajlansa, ekonomikamız sonshaliq bekkem, da`sturxanamız toli boladi. Ka`rxanalardin` eginler egiw qurami, egin maydanlari, o`nimdarliq ko`rsetkishleri joqaridan tu`sirilmekte. Awil xojalig`i ka`rxanalarinin` o`ndiristin` xizmetine ma`mleket org`anlarinin` aralasiwi dawam etpekte. Usi tosiqlardi joq etpesten turip unamli na`tiyjelerg`e erisip bolmaydi.

Bazar talaplarina juwap beriwshi is ju`ritiw usillarin engiziw ha`m basqariwdin` ekonomikalıq usillarinan ken` tiykarında jan`asha xojalıq ju`ritiw formaların rawajlandiriwga ba`rshe sha`rt-sha`rayatlardı jaratiw za`ru`r ha`m sonin` menen birge, sotsiallıq, ekonomikalıq ten huqıqlı xojalıq ju`ritiw formaları g`ana bir-biri menen ba`seke astında awıl xojalıg`inin` rawajlanıwına bekkem jag`day jaratiwi mu`mkin.

Biraq, a`meliy jaqtan mu`lkshilik ha`m xojalıq ju`ritiw din` tu`rli formaları du`ziliwi. ha`m rawajlanıwında a`llette to`mendegi sha`rtlerge a`mel qiliniwi kerek:

- awıl miynetkeshlerinin` mu`lkshilik ha`m xojalıq ju`ritiw formaların tanlawdag`i huqqiy erkinligin ta`miyinlew;

Egerde xojalıq. ju`ritiw formaların o`zgerttiriwde miynetkeshlerdin` qalewleri- inabatqa alinbasa, onda jumisshilardin` mu`lke ha`m miynetke bolg`an qatnasig`i o`zgermesten qala beredi. Bul, o`z na`wbetinde o`ndiristin` na`tijelerine unamsız ta`sir ko`rsetedi.

- tu`rli mu`lkshilikke tiykarlang`an xojalıq ju`ritiw formaların rawajlandiriwda sotsiallıq, ekonomikalıq ha`m huqqiy tiykarların` jaratiliwi;

Bunday tiykarların` barlıg`i jan`asha xojalıq ju`ritiw formalarınin` o`z-ara qatnasiqların g`ana na`zerde tutpay, ba`lki olardin` ten` huqqıqlıq tiykarında rawajlanıwında za`ru`r a`hmiyetke iye.

- mu`lk iyelerinin` o`z huqqıq ha`m minnetlemelerinen erkin paydalaniwlarına ba`rshe imka`niyatlardı jaratiw;

Bul isbilermenlik qa`siyetlerin rawajlanıwında za`ru`r faktor waziypasin o`tewi lazim.

- o`ndiristin` qurami, klientleri ha`m o`nim satiw bazarların` sonday-aq, o`z miyneti na`tijelerin iyelik etiwdi diyxanların` a`melde ta`miyin o`tiw ha`m basqalar,

Bu`gingi ku`nde awıl xojalıg`ında perspektivali dep ta`n aling`an xojalıq ju`ritiw formalarına, iri xojalıqdar-awıl xojalıg`i shirketleri, ortasha u`lkenliktegi awıl xojalıg`i ka`rxanalari-fermer xojalıqlari ha`m mayda awıl xojalıg`i tovar

o`ndiristin`shilari - diyxan xojalig`lari xizmet ju`ritpekte. Mu`lkshilik ko`z-qarasidan qaraytug`in bolsaq, ba`rsheleri jeke mu`lke tiykarlang`an xojaliq ju`ritiw formasi esaplanadi ha`m tap usi jaqtan bazar ekonomikasi talaplarina juwap beredi. Usi xojaliqlardin` xizmeti jolg`a qoyiliwi en` aldin-ala awil xojalig`inda ja`ma`at ha`m ma`mleket xojaliqlarinda o`ndiristin` administrativ-buyriqpazliq usilinda basqariliwi bar potentsiallardan tola paydalaniw imka`nin beredi.

Tu`rli mu`lkshilikke tiykarlang`an xojaliq ju`ritiw formalari g`ana bazar ekonomikasi nizamliliqlari talaplarina juwap berip, o`ndiristin` ekonomikalig na`tiyjeliligini asiriwga qa`dir. Bunin` ushin diyxanlarga xojaliq ju`ritiwde tola erkinlik berip, is na`tiyjelerinen materialliq ma`pdarliqtin` asiwini tola ta`miyinlew da`rkar. Bazar ekonomikasina o`tiw qatnasig`i menen a`melge asirilip atirg`an ekonomikalig reformalardin` tu`p a`hmiyeti de tap usin ibarat.

Uliwma alg`anda, rawajlang`an shet ma`mleketlerdin` ta`jiriybesi kersetiwinshe, bazar sistemasinin` na`tiyjeli islewi ushin to`mendegishe sha`rt-sha`rayatlar jaratiliwi lazim:

- xojaliq xizmetini tola erkinlestiriwde ta`miyinlew erkin tovar islep shig`ariwshi isbilermenlerdi, sho`lkem ha`m ka`rxanalardi ha`r ta`repleme xoshametlew ja`ne de olardin` sotsialliq ornini ta`n algw

- tu`rli mu`lkshilikke tiykarlang`an xojaliq ju`ritiw formalarinda juwmaqlawshi tu`pkilikli na`tiyjelerga juwapkerlikni ha`m ma`pdarlig`in ta`miyinlew. Sonday-aq, qaysi tarmaqta mu`lkshilik ha`m xojaliq ju`ritiwdin` qaysi formasi na`tiyjeli boliwini tuwri tan`lay biliw;

- o`ninge bolg`an talapti itibarg`a alg`an halda o`ndiristin` qa`rejetlerin kemeyttiriw o`nim sapasini ha`m tu`rlerin asiriw;

- ma`mleketin` awil xojalig`i ka`rxanalari xojaliq xizmetine aralasiwini kemeyttiriw ha`m uliwma sheklew.

Bazar sharayatinda awil xojalig`inda jeke mu`lkshilikni rawajlandiriw tiykarinda o`ndiristin` na`tiyjeliligini asiriwde ta`miyinlewde fermer xojaliqlarinin statusi ayriqsha bolip tabiladi. Haqiqatda da, ekonomikalig reformalar sebepli

fermer xojaliklarinin sani ha`m olardin` o`ndiristin` ekonomikalik ko`rsetki shl eri jildan-jilga asip, xaliq. xojalig`inda o`z ornina iye bolmakta. Xizmet ko`rsetip atirg`an fermer xojaliklarinin` is ta`jiriybelerin teren` ekonomikalik. analizlew soni ko`rsetti, fermer xojaliklarinin` diixanshiliq ha`m sharuashiliqti kosip is ju`ritiwi ha`r eki tarudin` na`tiyjeliligini asiriwda u`lken rol oynaydi. Bunday fermer xojaliklarida tuqim almaslap egiwin jolga qoyiw dan ma`pdar joqari boladi, bul bolsa jerler o`nimdarlig`in" asiriwg`a imka`n tuwdiradi. Bunnan tisqari, o`zinde islep shig`arilg`an organikaliq to`ginlerden paydalaniw aqibetinde jer o`nimdarlig`ina unamli ta`sir ko`rsetedi. Demek, bazar sharayatida fermer xojalini na`tiyjeli ju`ritiw jollaridan biri onin qa`nigelesiwini tuwri belgilew maqsetke muwapiq bolip tabiladi. Bug`an a`meliyat ta`jiriybelerinen de toliraq isenim qiliw mu`mkin. jetistiriwshi, saqlaw ha`m tasiw jzne de qayta islew waziipasin orinlawshi topar yamasa birlespelerdi du`ziw ha`m rawajlandiriw.

Oylaymiz, usi ataltan sha`rt-sharayatlar a`meliy sheshilse tu`rli mu`lkshilik formalarinin rawajlanishi ha`m olarda o`ndiristin` na`tiyjeliliginin` asiwinda u`lken imka`niyat jaratiladi.

Awil xojalig`in rawajlandiriwdin` perspektivali bag`darlari

Ma`mleketimiz awil xojalig`in ja`ne de rawajlandiriwda tiykarg`i diqqat agrar tarawda reformalardi teren`lestiriw, islep shig`ariw ha`m basqariw protsesslerinde bazar printsiplerin toliq qarar taptiriw tiykarinda awil xalqinin` turmis da`rejesin keskin asiriwg`a qaratilmaqta.

O`zbekstan Respublikasi Awil ha`m suw xojalig`i ministrligi ta`repien islep shig`ilg`an agrar tarmaqti rawajlandiriwdin` na`tiyjeli bag`darlamasi to`mendegi en` a`hmiyetli bag`darlardi o`z ishine aladi:

1. Agrar tarawda ekonomikalik reformalardi ja`ne de teren`lestiriw, mu`lkiy qatnaslar ha`m xojalig` ju`rgiziw formalarin jetilistiriw boyinsha barliq sub`ektler ortasindag`i o`z ara ekonomikalik qatnaslardi bazar printsipleri tiykarinda a`melge asiriw, sha`rtnamaliq minnetlemelerdin` orinlaniwinda ta`repler juwapkershiligin asiriw.

2. Awil xojaliginda jerden paydalaniw mexanizmin jetilistiriw ha`m na`tiyjeli paydalaniwdi xoshametlew bag`dari boyinsha topiraq o`nimdarlig`in jaqsilaw ha`m meliorativ jag`dayin jaqsilaw boyinsha is-ilajlardi a`melge asiriw maqsetinde barliq orinlarda awil xojalig`i jerleri o`nimdarlig`in asiriw, o`nimdarlig`i pa`s jer maydanlari salmag`in azaytiw.

3. Suw xojalig`i sistemasin jetilistiriw, jerlerdin` meliorativ awhalin ja`ne de jaqsilaw maqsetinde suw xojalig`i sistemasinda materialliq ha`m ruwxiy go`nergen irrigatsiya-melioratsiya sistemasin jan`alaw, onin` o`nimdarlig`in asiriw, jan`a suwg`ariw texnologiyalari ha`m suwdan paydalaniw mexanizmlerin engiziw, jer maydanlarinin` meliorativ awhalin jaqsilaw, drenaj tarmaqlarin quriw ha`m on`law ilajlarin a`melge asiriw.

4. Awil xojalig`i eginleri sortlarin wa`layatlar ha`m rayonlardin` ta`biyy-klimat sha`rayatlarin esapqa alg`an halda jaylastiriw, o`nimler sapasi ha`m eginler o`nimdarlig`in arttiriwga` ayriqsha diqqat awdariw.

Awil xojalig`i eginlerinin` joqari zu`ra`a`tli, tez piser, kesellik ha`m ziyankeslerge shidamli, jan`a ha`m na`tiyjeli, o`nim sapasi bazar talaplarina juwap beretug`in sortlardi jaylastiriw.

5. Sharwashiliq tarmag`in kompleks rawajlandiriw, tiykarinan sharwa mallarinin` na`silin jaqsilaw esabinan onin` o`nimdarlig`in asiriw. Bunin` ushin:

- ❖ sharwashiliq tarmag`inin` materialliq-texnikaliq bazasin bekkemlew;
- ❖ na`silshilikti tu`pten jaqsilaw;
- ❖ tarmaqta servis, atap aytqanda, zooveterinariya xizmetlerin ko`rsetiw sapasi ha`m assortimentin asiriw;
- ❖ qusshiliq, baliqshiliq, pal ha`rreshilik ha`m pilleshilik tarawlarin rawajlandiriw;
- ❖ sharwa mallarinda ushiraytug`in juqpali keselliklerge qarsi gu`res sistemasin ja`ne de jetilistiriw;

❖ aziqliq eginlerin jaylastiriwdin` optimal da`rejesine erisiw, bunda suwg`arilmaytug`in jerlerden sharwa azig`in jetistiriw ushin paydalaniwdi ken`eytiw.

6. Tog`ay xojalig`in kompleks rawajlandiriw boyinsha ta`biyiy resurslardan aqilg`a muwapiq paydalaniw ha`m qorshag`an ortalıqtı qorg`aw ko`z-qarasinan:

❖ qoriqlanatug`in aymaqlar ma`mleket kadastrin engiziw;

❖ tog`ay xojalig`ında miyweli, dekorativ terek na`llerin jetistiriwdi ja`ne de rawajlandiriw bag`darlamasin islep shig`iw;

❖ aymaqlardin` ekologiyaliq jag`dayinin` geografiyalıq-informatsiyaliq sistemasin islep shig`iw.

7. Awil xojalig`i shiyki zatin qayta islew tarmag`in rawajlandiriw, agrar tarawdin` eksport u`lesin asiriw.

Awil xojalig`i, atap aytqanda, sharwa ha`m miywe-baw-baqsha o`nimlerin saqlaw ha`m qayta islewge qa`nigelesken kishi jeke ka`rxanalardi zamanago`y texnika ha`m texnologiyalar menen qurallandiriw, shiyki zatti qayta islew quwatlarin iske tu`siriw, bar ka`rxanalardi modernizatsiyalaw, ho`l miywe-baw-baqsha ha`m tayar o`nim eksport qilatug`in sub`ektler ushin jen`illikler sistemasin islep shig`iw.

8. Awilliq jerlerde servis xizmetlerin ko`rsetiw sistemasin jetilistiriw, agrar tarmaqta servis xizmetlerin ko`rsetiw tarawin rawajlandiriw, bazarg`a tez beyimlesiwshi sub`ektler iskerligin qollap-quwatlaw.

9. Awil xojalig`ında finans-kredit, salıq ha`m qamsizlandiriw sistemasin jetilistiriw:

❖ ma`mleket ma`pleri ushin paxta shiyki zati ha`m g`a`lle jetistiriwdi tiykarinan jen`illikli kreditlew arqali qarjilandirip bariw sistemasin jetilistiriw;

❖ paxta ha`m g`a`lleden basqa awil xojaliq o`nimlerin jetistiriwshilerdi kreditlew mexanizmin jetilistiriw;

❖ awil xojalig`i ushin texnika, awisiq bo`lekler, na`silli sharwa mallari, tuqimlar ha`m na`ller, zamanago`y texnologiya ha`m u`skeneler, da`ri-da`rmaq,

ximiyaliq preparatlardi import qiliwda saliq ha`m bajixana jen`illikleri sistemasin ja`ne de ken`eytiw;

❖ awilliq jerlerge kishi sanaatti engiziwde saliq jen`illikleri ha`m finansliq qollap-quwatlaw ilajlarin a`melge asiriw;

❖ jergilikli islep shig`ariwshilardi ekonomikalik qollap-quwatlaw maqsetinde proteksionizm siyasatin barliq waqitta a`melge asiriw;

❖ o`nimdarlig`i to`men bolg`an, sonday-aq, nasoslar menen suwg`arilatug`in maydanlarda ma`mleket za`ru`rligi ushin paxta ha`m g`a`lle jetistiriwshi fermer xojaliqlarin ma`mleket ta`repinen qollap-quwatlaw mexanizmin jetilistirip bariw.

10. Agrotexnika pa`nin rawajlandiriw ha`m ilim-pa`n jetiskenliklerin islep shig`ariwg`a engiziw. Bul tarawda:

❖ a`tirap-ortaliqqa ziyani keltirmeytug`in texnika ha`m texnologiya ha`m de shiyki zat resurslarin qayta islewde jan`a usillar islep shig`iw ha`m barlarin jetilistiriw;

❖ paxtashiliq ha`m basqa awil xojalig`i eginlerinin` na`tiyjeli sortlari elita tuqimshilig`in sho`lkemlestiriw sistemasin jetilistiriw;

❖ awil xojalig`inin` a`meliy mashqalalarin sheshiwde innovatsiyaliq proektlerden ken` paydalaniw ha`m bunda innovatsiyaliq proektlerdi qarjilandiriwdin` bank arqali kreditlew sistemasin engiziw;

❖ awil xojalig`inda gen qa`nigeligi boyinsha toplang`an ja`ha`n ta`jiriybesinen ken` paydalang`an halda milliy sistemani jaratiw;

❖ ekologiyaliq taza awil xojalig`i o`nimlerin jaratiw u`stinde ken` o`lshemli jumislar alip bariw;

❖ shet elden keltirilgen na`silli tuqimlar tiykarinda joqari o`nimdar sharwa mallari, qusshiliq ha`m pille qurti sortlarin jaratiw.

11. Awil xojalig`inda miynet resurslarinan o`nimli paydalaniw ha`m xaliqtin` da`ramatlarin asiriw.

JUWMAQLAW

A`melge asirilg`an ilimiy izertlewler na`tiyjeleri boyinsha to`mendegi sheshimlerge kelindi ha`m ilimiy a`meliy usinislar islep shig`ildi.

1. Respublikamiz awil xojalig`inda a`melge asirilip atirg`an enomiqaliq reformalar na`tiyjesinde tarmaqta mu`lkshilik ha`m oni ju`ritiwdin` tu`rli formalardag`i ka`rxanalar rawajlanip isbilermenlik ha`m erkin ba`seke ortalig`i qa`liplesip barmaqta. Usi protsesste bizin` pikirimizshe bazar talaplarina ko`birek juwap bere alatug`in xojaliq ju`ritiw formasi sipatinda, mayda tovar islep shig`ariwshilar - diyxan xojaliqlari, ortasha u`lkenliktegi g`a`rezsiz o`nim islep shig`ariwshilar - fermer xojaliqlari ha`m iri jeke mu`lke tiykarlang`an tovar islep shiariwshilar - shirket xojaliqlari tiykarinda rawajlandiriliwi lazim.

Biraq ja`ha`n ta`jiriybeleri ha`m respublikamizda xizmet ko`rsetip atirg`an awil xojalig`i ka`rxanalari xizmeti analizleri ko`rsetiwinshe, bizin`she keleshekte rawajlaniw fermer xojaliqlari ha`m diyxan xojaliqlari ta`repte boladi. Sebebi usi xojaliqlar xizmeti tez o`zgeriwshi bazar kon`yunkturasina sa`ykeslesiwine ha`m joqari materialliq ma`pdarliqqa da tiykarlanadi.

2. Awil xojalig`i islep shig`ariw` ekonomikalig` na`tiyjeliligi ekonomikalig` kategoriya sipatinda, o`ndiris protsessinde, miynet resurslari, jer-suw, tiykarig`i ha`m aylanba islep shig`ariw qurallaridan paydalanuw ornina jaratilg`an materialliq baylig`i ha`m olardi o`ndiristke sariplang`an miynet qa`rejetleri ortasindag`i salistirmanini ko`rsetedi.

Jan`adan jaratilg`an materialliq bayliqlar quni olardi islep shig`ariwg`a sarplang`an qa`rejetler mug`daridan joqari bolg`an jag`dayda islep shig`ariw ekonomikalig` na`tiyjesi tuwrısında sheshim qilinadi.

Z. Bu`gingi ku`nde respublikamiz awil xojalig`inda bazar qatnashilarinin` qa`liplesiwini ushin bekkem huqiqiy ha`m normativ tiykarlar jaratilg`an. Ba`rshe mu`lkler ma`mleket qaramag`inan shig`arilip, ma`smleketlik emes mu`lk tu`rindegi

xojaliqlar ta`repinen islep shig`arilip atirg`an awil xojalig`i o`nimleri u`lesi derlik 99 % ti jetti.

Izertlewlerimiz kersetiwinshe, awil xojaliqlarında ekonomikalıq normalar ku`tilgen na`tiyjeni bermey atirg`anlig`ına ko`plep tosiqlar bolmaqta ha`m awil xojalig`i o`ndiristin` ekonomikalıq, na`tiyjelilik da`rejesin jetilistiriwge unamsız ta`sir ko`rsegpekte. Usi siyaqlılar bizin` pikirimizshe to`mendegiler esaplanadi:

a) tiykarg`i awil xojalig`i o`nimlerine ma`mleket buyirtpasi biykar qiling`anlig`ına qaramastan` awil xojalig`i eginleri qurami, egin maydanlari ha`m o`nimdarlıq ele ha`m joqaridan jetkizip berilmekte. Bul xojaliqlarg`a da`ramat keltiretug`in` bazarg`a shig`atug`in awil xojalig`i o`nimleri jetistiriwge tosqinlıq qilmaqta.

b) bu`gingi ku`nde respublikada du`zilgen awil xojalig`i eginlerin jaylastiriw quramında paxta ha`m g`a`lle derlik 90 % ti quramaqta. Bul jag`day derlik aqirg`i 4-5 jil ishinde imka`niyat shegaralanıp jildan-jilg`a jerler o`nimdlrlig`i pa`seyiwi, meliorativlik jag`dayi jamanlasiwi baqlanbaqta.

v) Aw`sh xojalig`i ka`rxanalarinin` finanslıq quramalı jag`dayi ha`m awil xojalig`i o`nimleri bahalari o`siw pa`tleri menen awil xojalig`i ushin ziyan boltan sanaat o`nimleri o`siw pa`tleri ortasındag`i, dispariteta sebeplsh 1991 jildan son` derlik mashina traktor parklerin janllamag`anlig`i sebepli ba`rshe texniqalar o`z xizmet mu`ddetin o`tep bolg`an.

g) awil xojalig`i ka`rxanalarina servis xizmetleri ko`rsetiw sistemasin rawajlandiriw talap da`rejesinde emes. A`sirese, texnikalıq servis tarawin rawajlandiriw talap etiledi.

d) bar bolg`an finanslıq esap-kitaplar sisteması, yag`niy xojaliqlar ta`repinen satilg`an o`nimler pullari maqsetli bank sxemalari ta`rizinde keliwi, diyxanlarda o`z miyneti na`tiyjelerde ma`pdarlıqti pa`seytpekte.

4. Uliwmalastirip aytqanda, awil xojalig`ında ma`mleketlik sektorinin` u`lesi kemeyip, tu`rli mu`lkshplik formasındag`i awil xojalıq ka`rxanalarinin` rawajlaiiw protsessi dawam qilmaqta.

5. Izertlewlerimiz juwmaqlari ko`rsetiwinshe ekonomikalik na`tiyjelilik ko`rsetkishleri ta`repien tu`rli xojaliq ju`ritiw formasindag`i awil xojalig`i ka`rxanalari ishinde fermer xojaliqlari ayriqsha orin iyeleydi.

6. Izertlewlerimiz ko`rsetiwinshe, to`men o`nimdarliqqa erisken xojaliqlardin` ko`pshilik bo`leginde topiraq, meliorativ jag`dayi ju`da` jamanlasip, shorlaniw da`rejesi artip ketken.

7. Awil xojalig`i ka`rxanalarinda o`ndiristin` ekonomikalik na`tiyjeliligini asiriw ko`p ta`repten pshki ekonomikalik qatnasiqlar sistemasin jetilistiriwge baylanisli boladi. Ishki ekonomikalik qatnasiqlar toliq sha`rtnamalar tiykarinda a`melge asiriliwi ha`m shan`araq kesip aliwi printsinleri boyinsha; du`ziw o`zinin` u`stinliklerin ko`rsetpekte. Iri tovar islep shig`ariwshilar - shirket xojaliqlarinda toliq shan`araq kesip aliwi ha`m qa`rejetlerdi kadag`alawdin` chek sistemasi engizilip atirg`anlig`ina qaramastan bul boyinsha ele ha`m ko`plep mashqalalar saqlanip qalmakta:

- sha`rtnamalarda ko`rsetilgen sha`rtlerdi orinlamag`an ta`replerge ekonomikalik sharalar ko`riw sha`rtnamada ko`rsetilgen bolsa da, oni a`melge asiriw mexanizmi ele de islep atirtanlig`i joq. Bul bolsa sha`rtnamalardi tek g`ana ra`smiy qag`azg`a ayladirip qoymaқта.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR DIZIMI

1. Wzbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. Toshkent: Adolat 1996
2. Wzbekiston Respublikasida davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish twg`risida. Wzbekiston Respublikasi Prezidentining 1994 yil 15 martdagi Farmoni.
3. Wzbekiston Respublikasining «Fermer xwjaligi twg`risidagi» qonuni. T.: «Uzbekiston», 1998.
4. Wzbekiston Respublikasining «Dehqon xwjaligi twg`risidagi» qonuni. T.: «Uzbekiston», 1998
5. Karimov I.A. «Wzbekiston-bozor munasabatlariga wtishning wziga xos ywli» T-«Wzbekiston»,1993
6. Karimov I.A. «Wzbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish ywvida» T-«Wzbekiston»-1995
7. Karimov I.A. Bank tizimini pul muomalasi kredit, investitsiya va moliyaviy barkarorlik twg`risida T.-2005 y.
8. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat - engilmas kuch. - T.: «Ma`naviyat», 2009.
9. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish - ustuvor maqsadimizdir. - Prezident Islom Karimovning O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo`shma majlisidagi ma`ruzasi // Xalq so`zi, 2010 yil 28 yanvar`.
10. Karimov I.A. Mamlakatimizda demoraktik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi- T.: O`zbekiston, 2010.
11. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz - Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. - T.: O`zbekiston, 2010.
12. Karimov I.A. Demokratik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shaklantirish - mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir.- T.: 19.T. O`zbekiston, 2011.

13. Karimov I.A.«Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash - mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti» mavzusidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimidagi nutq // Xalq so`zi, 2012 yil 18 fevral`.

14. Karimov I.A. 2012 yil vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko`tariladigan yil bo`ldi O`zbekiston Respublikasi I.A.Karimovning 2011 yilning asosiy yakunlari va 2012 yilda O`zbekistonning ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo`nalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma`ruzasi// Xalq so`zi, 2012 yil 20 yanvar`, № 14 (5434).

15. Karimov I.A. Inson manfati, huquq va erkinliklarini ta`minlash, hayotimizning yanada erkin va abod bo`lishiga erishish - bizing bosh maqsadimizdir. - T.: O`zbekiston, 2013

16. Abdullaev A. Muftaydinov K. «Kichik biznesni boshqarish» Toshkent 2003 y

17. Akmurzin U «Diyxan-fermer xojaliqlarinda buxgalteriyaliq esapti sho`lkemlestiriv» okis 1996 j.

18. Dodobaev Yu. «Predprinimatelskoe pravo v Respublike Uzbekistan» Tashkent 1999 g.

19. Rasulov M. «Bozor iktisodieti asoslari» Toshkent 1999 y.

20. Nazarbaev O «Menedjment tiykarlari» No`kis 1995 j.

21. Nazarbaev O. «Ekonomikalik teoriya» No`kis 2001 j.

22. Nazarbaev O. Adilchaev R«Ta`biyattan paydalaniw ekonomikasi» No`kis 2004

23. Tleubergenov Sh. Nazarbaev O. «Agroekonomika ham agrobiznes tiykarlari» No`kis 1998 j.

24. Ubaydullaev K. Regulirovanie ekonomicheskix otnosheniy i ego rol v razvitiy i povisheniy effektivnosti selskoxozyaystvennogo proizvodstva v Respublike Karakalpakstan. Nukus 2000 g.

25. Usmonov S «Fermer va dehkun xwjaliklari» Toshkent 2002 y

26. Ubaydullaev X. Djumagalieva G. Problemi i perspektivi razvitiya fermerskix xozyaystv v Respublike Karakalpakstan Nukus 1995 g

27. Yusupboev K. «Qoraqolpog`istonning agrar sektorida iqtisodiy islohatlarni amalga oshirish xususiyatlari» Toshkent 2001

28. Qayta tashkil qilinayotgan qishlok xwjalik korxonalarini negizini fermer xujaliklari barpo etish buyicha uslubiy tavsiyalar. – T., 2002, 66.

29. Abdug`aniev A. Qishloq xwjaligi iqtisodi. Darslik. T.: Wzbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jam`armasi, 2004.

30. Salimov B.T., Xamdamov k.S., Yusupov M.S., Urokov N.I. va boshkalar. Dehqon va fermer xwjaliklari iqtisodi. Wquv qullanma. –T.: Wzbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg`armasi, 2004.

Internet saytlari:

- 1) Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti. www.tsue.uz
- 2) University of Hawaii at Hilo – Agroecology and Environmental Quality Program www.uhh.hawaii.edu
- 3) Moskovskaya selskoxozyaystvennaya akademiya www.ecfak.timacad.ru
- 4) Radio Tashkent International. http://info.uzpak.uz/uzb/econom_uzb/
- 5) Mardonova A.T., Isxokova S.A. Agrar soxada mulkiy munosabatlarni rwyobga chikarishning dolzarb uslublari. www.ski.ilm.uz